

Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu (II) II. Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i

Bünyamin ERUL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: berul65@hotmail.com

The Pattern Of Narration in The Second Century (II): Ma'mar b. Al-Râshed and his al-Jâmi' from the points of al-Dirayah. Ma'mar b. Al-Râshed's book, al-Jâmi', is one of the earliest traditional sources which has come to our time. It was written in the first half of the second century and it has 1614 hadiths under 282 headlines. It contains a lot of typical manners for this early period of the Hadith literature and differs from the works of the third century.

In this article we mean by al-Dirayah Ma'mar's paying attention to the texts, his narration them by meaning or literally, his explanation of some words of hadith. In fact like any typical muhaddith Ma'mar prefers the narration of the hadiths. He uses a lot of headlines for many hadiths about different subjects, and he leads in this point for the subsequent muhaddiths. He usually mentions the hadiths by meaning and he sometimes makes mistakes, and also cites some hesitations in the texts clearly. Forgetting he repeats some hadiths and headlines, or narrates them because of their interest in the new headline. Ma'mar's book also includes some fabricated hadith as well. If he needs any interpretation about a hadith, he explains it himself or asks questions to his teachers. As for value of Ma'mar's book, as to some muhaddiths like

Muslim and al-Bukhari, they narrate a lot of hadith from Ma'mar, but both of them prefer other authorities like Mâlik, Sufyan b. Uyeyne, Ebu'z-Zinâd, A'rec, Ebû Sâlih, A'meş, to him. Finally Ma'mar's al-Jâmi' gives us very important information about the early history of Hadith literature.

In the appendix we choosed some important narrations about writing of hadith and about riwayah and dirayah. Because Ma'mar's al-Jami'is the earliest source which cited these arguments and we wanted to show them to the readers

Key Words: *Ma'mar b. Al-Râshed, hadith, al-dirayah, classification, II. century.*

Dirâyet ve Metin Açısından Ma'mer

AÜİF Dergisi'nin bir önceki sayısında yayınlanan yazımızda¹, h. II. asırda rivayet üslubundan söz etmiş, konuyu ilk hadis musanniflerinden sayılan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'* adlı hadis kitabı özelinde rivayet açısından incelemiştik. Hatırlanacağı üzere orada kısaca Ma'mer'in hayatı ve ilmi kişiliğinden bahsettikten sonra, *el-Câmi'* adlı eserini ele almış, h. II. asrın ilk yarısından günümüze intikal eden bu değerli kitabı, kaynakları, isnad sîgaları, senedlerdeki kusurları, isnad problemleri vb. çeşitli yönlerden tahlil etmeye çalışmış, kendinden önceki ve sonraki kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle h. II. asrın rivayet üslubuna dair birtakım tesbitlerde bulunmuştuk. Konunun devamı niteliğinde olan bu yazımızda ise, Ma'mer ve eseri, dirayet açısından incelenecektir. Ancak konuya geçmezden önce "dirayet" mefhumu üzerinde kısaca durmamız muhtevanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Arapça'da, 'bilmek, anlamak ve kavramak' anlamına gelen "dirayet" kelimesine², farklı zamanlarda farklı anlamlar yüklenmiştir. Râmehurmuzî (ö. 360), *bazı şairlerin, dirayet olmaksızın rivayetle meşgul olan kimseleri, ilmi olmadan kitap taşıyan develere benzeterek ayıpladıklarından bahsetmektedir.*³

1. AÜİFD, c: XLIII (2002), sayı: 1, s: 27-62.

2. Bkz: Muhammed b. Mukrim, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II. 1370, tah. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli, Kahire- t.y.

3. Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd, er-Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsali'l-hadîs*, s. 140, no: 56, tah. Abdulalî Abdulhamid el-A'zamî, Bombay-1983, Daru's-Selifiyye:

وقال بعض الشعراء يعير قوماً بالرواية دون الدراية زوامل الأسفار لا علم عندهم

Ebu Nuaym (ö. 430) ve Beyhakî (ö. 458), aslen Bağdatlı olduğu halde, uzun süre Tarşus'ta yaşamış olan ve şer'î ilimlerde ileri gelen âlimlerden addedilen Ahmed b. Ebî Sa'dân'ın şu sözüne yer verirler:

"Kim rivayet ile amel ederse, dirayet ilmine varis olur. Kim dirayet ilmiyle amel ederse, riâyet ilmine varis olur. Riâyet ilmiyle amel eden ise, Hak yola ulaşır."⁴

Bu ibarede yer alan rivayet-dirayet-riâyet kelimeleriyle, sırasıyla Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf sahalarında hem ilim, hem de amel bakımından derinleşme kastedilmiş olduğunu düşünüyoruz.

El-Hatib el-Bağdadî (ö. 463), rivayeti başkalarına aktaran ravilerin, (hatayı farketmeleri halinde) işittikleri lafza muhalefet edip edemeyeceğinden söz ederken, şayet ravî, *dirayet* ve *rivayetin hükümlerini bilen kimselerden ise* bunun gerekli olduğunu belirtir. Bu ifadesinde o, *dirayet* kelimesini, *rivayetin hükümlerini bilen kimseleri kastederek kullanmıştır*.⁵

Süre ve hadislerin, sindire sindire öğrenilmesinden bahseden Kurtubî, Muaz b. Cebel'in "İstediğiniz herşeyi öğrenseniz dahi, amel etmediğiniz sürece, Allah size ecir vermeyecektir" dediğini ve orada şöyle bir ziyadenin bulunduğunu nakleder:

"Âlimlerin gayreti, dirayete; sefihlerin gayreti ise rivayetedir."⁶

Yukarıdaki ibarelerden anlaşılacağı üzere, "Dirayet" kavramı, hadis ilmine, hadis metinlerinin içeriğine yönelik bir kavram olarak girmesine karşın, daha sonra hadis usulünde, kabul ve reddi açısından rivayetlerin, rivayet kriterlerine göre durumunu tayin etme işlemi şeklinde algılanmıştır. Ancak, onun nisbetle ilgili değil içerikle ilgili olması gerektiği beklentisi, bazı tanımlarda kendini göstermiş, fakat bu beklentiyi realize edecek içeriğe yönelik bir kavramsal çerçeve, usûl ve pratik, hadis ilminde geliştirilememiştir.⁷

4. Ebû Nuaym, el-İsbahâni, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, X. 377, Kahire-1987, V. baskı; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II. 294, no: 1822, tah: M. Es-Saîd b. Beysûni Zeğlûl, Beyrut-1990:

من عمل بالرؤية وورث علم الدراية ومن عمل بعلم الدراية وورث علم الرعاية
ومن عمل بعلم الرعاية هدى إلى سبيل الحق

5. El-Hatib, el-Bağdadî, *el-Câmi' li ahlaki'r-ravi ve âdâbi's-sâmi'*, II. 67, tah: Mahmud et-Tahhân, Riyâd-1403:

بل يلزمه ذلك وخاصة إذا كان الراوي من أهل الدراية والمعرفة بأحكام الرواية

6. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, I. 40-41, Beyrut, t.y.:

أن العلماء همتهم الدراية وأن السفهاء همتهم الرواية

7. Bu doğrultudaki değerlendirmeler ve farklı argümanlar için bkz: M. Emin, Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 186-191, Ankara-2000, Ankara Okulu, II. baskı; Mehmet, Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 98-102, Ankara-2000,

"İlmu Dirâyeti'l-Hadis" tanımını muhtemelen, Taşköprülüzade (ö. 1030/1621) veya Katip Çelebi'den (ö. 1067/1657)⁸ nakleden Zâkir Kâdirî Ugan'a (ö. 1954) göre "Hadislerin lafızlarından anlaşılman mana ve mefhuma, Arapça kaidelere, şer'î esaslara ve Peygamber'in uygulamalarına uygunluğu açısından nebevî hadislerin incelenmesinden bahseden bu ilimle maalesef muhaddisler çok az meşgul olmuşlardır."⁹

Zâkir Kâdirî'nin ifadesiyle "hadis ilminin ruhu olan bu ilim dalını"¹⁰ biz de bu tarifiyle almaktayız. Burada dirayetle, Ma'mer'in hadis metinlerini zabtı, onları açıklaması, sorduğu sorular, verdiği cevaplar vb. hususlardan hareketle, onun muhakeme ve hafıza gücünü, bir muhaddis olarak onun dirayetini veya en azından onun bu meyanda ne kadar başarılı olduğunu tesbit etmeyi kastediyoruz. Bu amaçla evvela, bize ulaşan Ma'mer öncesine ait iki kaynaktaki rivayetlerle, onun aynı rivayetleri nasıl naklettiği karşılaştırılacak ve böylece onun metinleri rivayetdeki üslubu belirtilmeye çalışılacaktır. Sonra da, onun naklettiği bazı metinler, III. asır kaynaklarındaki metinlerle karşılaştırma cihetine gidilecektir. Şimdi, *Câmi'* rivayetlerini önce *Hemmâm'ın Sahîfesi* ile karşılaştırmayı yapabiliriz.¹¹

1. *Câmi'in Hemmâm'ın Sahîfe'si ile Mukayesesi*

Bize kadar ulaşan ilk yazılı hadis vesikası olarak takdim edilen Hemmâm b. Munebbih'in (ö. 132/749)¹² Ebu Hureyre'den yazmış olduğu 139 hadisi ihtiva eden meşhur *Sahife*, Ebû Hureyre-Hemmâm b. Munebbih-Ma'mer b. Râşid-Abdurrazzak... kanalıyla gelmiştir.¹³ *Musned*'inde Ahmed

8. Sözkonusu tarif ve değerlendirilmesi hakkında bkz: A.g.eserler, a.y.

9. Zakir Kadiri Ugan, *Dini ve Gayr-i Dini Rivayetler*, s. 73. Neşreden: Osman, Güner, Samsun-2000, Daru's-Sünne. Hatta Ugan'a göre Dirayetu'l-Hadis'in bu şekilde tarifi de eksiktir. Bu tanıma, açık bir şekilde 'Kur'an-ı Kerim'e ve 'akl-ı selime' uygun olması kaydı eklenmeli ve hadisler bu yönden de incelenmelidir. Ugan, a.g.e., s. 74-5.

10. Ugan, a.g.e., s. 74.

11. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (Abdurrazzak b. Hemmam, es-San'ânî'nin, *el-Musannef*'inin X. ve XI. cildleriyle birlikte), tah. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut-t.y. el-Meclisu'l-İlmî baskısı kullanılmıştır.

12. Zehebf'nin verdiği bu 132 tarihini Buhârî, Ali (b. el-Medîni)'den nakletmektedir. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbul-Cerh ve't-ta'dil*, Haydarabad-t.y., IX. 107'de vefat tarihi vermezken; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut-1985, V. 544'te 101 veya 102 olarak vermektedir. İlgili tartışma için bkz: Hemmâm b. Munebbih, *es-Sahîfe*, Ter. Kemal Kuşçu, s. 54-55, İstanbul-1967.

13. İlk defa Muhammed Hamidullah tarafından neşredilen ve ilk baskısı 1953-Şam'da yapılan bu eser, Kemal Kuşçu tarafından İstanbul-1967'de, M. Ragıb İmamoglu tarafından Ankara-1966, ayrıca değerli hocamız Talat Koçyiğit tarafından Ankara-1967'de Türkçe'ye kazandırılmıştır.

b. Hanbel (ö. 241/855) onu, Ebû Hureyre-Hemmâm b. Munebbih-Ma'mer b. Râşid-İbn Mubârek-Yahya b. Adem kanalıyla bütün olarak nakletmektedir.¹⁴ *Sahîfe* hakkında bilgi veren Ahmed b. Hanbel'in söylediğine göre Ma'mer, Hemmâm'ın ihtiyarlığına yetişmişti. Yaşlı Hemmâm, bir süre hadislerini Ma'mer'e okumuş, ancak o yorulunca *Sahîfe*'yi alarak kalan hadisleri de Ma'mer okumuştur. Ma'mer'den *Sahîfe*'yi nakleden talebesi Abdurrazzak ise, bu hadislerden hangilerini Hemmam'ın okuduğunu, hangilerinin Ma'mer tarafından okunduğunu bilmediğini söylemektedir.¹⁵ Yahya b. Ma'în (ö. 233/847)'nin naklettiği bir başka rivayete göre ise, Ma'mer bu hadisleri Hemmâm'a arz etmiş, ancak o bunlardan otuz küsurunu dinleyebilmiştir.¹⁶

İlginç bir durumdur ki, Hemmâm'ın *Sahîfe*'sini ondan nakleden yegane kişi Ma'mer b. Râşid'dir. Ebû Hureyre'nin vefatından sonra, Hemmâm yetmiş küsur sene, ondan sonra da Ma'mer yirmi küsur sene yaşamış olmasına rağmen onu Ma'mer'den başka kimse rivayet etmemiştir.¹⁷ Yani, Ebû Hureyre ile Ma'mer'in vefatları arasında 95 senelik oldukça uzun sayılabilecek bir zaman dilimi bulunmuş olmasına rağmen, bu kadar önemli bir vesikanın sadece tek bir kanaldan gelmiş olması hayretâmiz bir durumdur.

Biz burada aynı kanaldan gelmiş olmasına rağmen, Ma'mer'in *Câmi'* adlı eserinde bu *Sahîfe*'den naklettiği hadisleri, birkaç nüshası tahkik edilerek basılan¹⁸ *Hemmâm'ın Sahîfesi*'ndeki rivayetlerle karşılaştırmak ve böylece Ma'mer'in hadis metinlerini nakilde ne derece titiz davrandığını tesbit etmek istiyoruz.

Ma'mer, *Câmi'* adlı eserinde, *Hemmâm'ın Sahîfesi*'nden 33 haber nakletmiştir. İki eserin haberlerinin mukayesesinde şu tesbitleri yapmamız mümkündür:

1. Haberlerin bir kısmı, bütün lafızlarıyla aynıdır, aralarında hiçbir fark yoktur. Mesela:

a. <i>Câmi'</i> , XI. 18, no: 19778	= <i>Sahîfe</i> , s. 644, no: 131,
b. <i>Câmi'</i> , XI. 184-5, no: 20280	= <i>Sahîfe</i> , s. 535, no: 111,
c. <i>Câmi'</i> , XI. 416, no: 20874	= <i>Sahîfe</i> , s. 97, no: 31,

14. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II. 312-319, İstanbul-1982.

15. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, V. 312, tah. Şuayb el-Arnâvut, Huseyn el-Esed, Beyrut-1990, VII. baskı.

16. Yahya b. Ma'în, *Târih*, II. 577, no: 333, tah. Ahmed Muhammed Nur Seyf, 1979-Mekke, I. baskı; İbn Ebî Hâtîm, er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII. 257; Zehebî, *a.g.e.*, IX. 571; VII. 17.

17. *A.g.e.*, a.y.

18. Hemmâm b. Munebbih, *Sahîfe*, tah. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib, Kahire-1985.

d. *Câmi'*, XI. 420, no: 20885¹⁹ = *Sahîfe*, s. 195, no: 55.

2. Haberlerin bir kısmında ise, birinde mevcut olan bazı harf veya edatların diğerinde bulunmaması şeklinde manayı etkilemeyen küçük farklar görülmektedir. Meselâ:

a. *Câmi'*, X. 419, no: 19558'deki "inne" = *Sahîfe*, s. 551, no: 113'te,

b. *Câmi'*, XI. 413, no: 20864'deki "inne" = *Sahîfe*, s. 70, no: 20'de,

c. *Câmi'*, XI. 413-4, no: 20866'deki "inne" = *Sahîfe*, s. 373, no: 86'da,

d. *Câmi'*, XI. 417, no: 20877'deki "inne" = *Sahîfe*, s. 14, no: 5'de bulunmamaktadır.

3. Metin aynı olmakla birlikte, bazı lafızlarda basit farklar görülmektedir. Mesela:

a. *Câmi'*, X. 388, no: 19445'da "liyüsellim"; *Sahîfe*, s. 171, no: 50'de "yüsellimu",

b. *Câmi'*, X. 441, no: 19641'deki "lâ yekûlu"; *Sahîfe*, s. 614, no: 123'te "lâ yekul",

c. *Câmi'*, X. 384, no: 19435'deki "mâ yucîbûneke"; *Sahîfe*, s. 205, no: 59'da "mâ yuhayyûneke" şeklindedir.

4. Metinler arasında, aynı anlama gelen müradif kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

a. *Câmi'*, XI. 417, no: 20877'deki "lâ yebluğuhâ", *Sahîfe*, s. 14, no: 5'de "lâ yaktauuhâ",

b. *Câmi'*, XI. 413-4, no: 20866'deki "vucûhuhum" ile "imriin" kelimeleri yerine, *Sahîfe*, s. 373, no: 86'da "suvaruhum" ve "vâhidin",

c. *Câmi'*, XI. 289, no: 20562'deki "vâhid", *Sahîfe*, s. 669, no: 136'da "ahad",

d. *Câmi'*, XI. 247, no: 20450'deki "nummâ li'l-abdi" ve "ibâdeti Rabbihî" kelimeleri yerine, *Sahîfe*, s. 581, no: 119'da "nummâ li'l-memlûki" ve "tâati Rabbihî" geçmesi gibi.

e. *Câmi'*, XI. 413, no: 20864'deki "da'vetun yed'û bihâ" ile "en ahbaa da'vetî" ibareleri yerine, *Sahîfe*, s. 70, no: 20'de "da'vetun tustecâbu lehû" ve "en uahhira da'vetî" lafızlarının kullanılması gibi.

5. Metinlerden birisi, diğerinde olmayan bazı fazlalıkları içermektedir. Mesela:

a. *Sahîfe*, s. 564, no: 115'deki "yevme'l-kıyâmeti", *Câmi'*, XI. 81, no: 19981'de yoktur.

b. *Câmi'*, XI. 303-4, no: 20604'deki "sâlihu nisâi Kureyş" ibaresi, *Sahîfe*, s. 640, no: 130'da, sadece "nisâu Kureyş" şeklindedir.

19. Matbu nüshadaki boşluk, tarafımızdan A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İsmail Saib Sencer Kütüphanesindeki yazmanın 70 b sayfasından tamamlanmıştır.

c. *Sahîfe*, s. 91, no: 30'un sonundaki "ve semmâ'l-harbe hud'aten" ibaresi, *Câmi'*, XI. 388, no: 20815'de yoktur.

d. *Sahife* s. 16, no: 6'daki uzunca bir hadis, *Câmi'*, XI. 169, no: 20228'de sadece "iyyâkum ve'z-zann, fe inne'z-zanne ekzebu'l-hadîs" kadarıyla muhtasar olarak verilmiştir.

e. *Câmi'*, XI. 247, no: 20450'deki rivayetin sonunda bulunan Hz. Ömer'in bir sözü, *Sahîfe*, s. 581, no: 119'da bulunmamaktadır.

f. *Câmi'*, XI. 422-3, no: 20893'ün son kısmında zikredilen 50. *Kaf* 30. ayet, *Sahîfe*, s. 179, no: 52'de yoktur.

6. Muhtemelen yanlış yazma veya okumadan kaynaklanan bazı farklılıklar vardır:

a. *Câmi'*, XI. 285, no: 20551'deki "taqdîmu", *Sahîfe*, s. 389, no: 89'da "teteqahhemu",

b. *Câmi'*, XI. 190, no: 20294'deki "salâten ve keffâreten", *Sahîfe*, s. 383, no: 87'de "salâten ve zekâten" şeklindedir.

c. *Câmi'*, XI. 374, no: 20782'deki "Huzez ve Kirmân", *Sahîfe*, s. 631, no: 126'da "Cûra Kirmân" şeklindedir. Oysa kelimenin doğrusu Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'de²⁰ geçtiği üzere "Hûz ve Kirmân" yani Oğuz ve Kirman şeklindedir.

7. İsnad aynı olduğu için, aynı anlamı veya aynı cümle kurgusunu taşıyan iki hadisi tek bir metin haline getirerek rivayet ettiği görülmektedir. Mesela:

a. *Câmi'*, XI. 374, no: 20782'deki hadisin sonunda yer alan "niâluhum eş-şaru", ifadesi, *Sahîfe*, s. 631, no: 126'da yoktur. Çünkü bu kısım, *Sahîfe*, s. 636, no: 128. hadisin, 126. hadisle birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. *Sahîfe*'de olduğu gibi, Ahmed b. Hanbel'de ayrı ayrı zikredilen bu iki hadis, Buhârî'de de birleştirilmiştir.²¹

b. *Sahîfe*, s. 188. ve 495, no: 54. ve 106. kudsî hadisler, *Câmi'*, XI. 287, no: 20557'de mezcedilerek ve mana ile rivayet edilmiştir.

c. *Sahîfe*, s. 341. ve 576, no: 78. ve 118. hadisler, *Câmi'* XI. 436. no: 20936'da birleştirilerek ve mana ile rivayet edilmiştir. Aslında Ma'mer'in bu hadisi, Eyyûb-İbn Şihâb-Ebû Hureyre kanalından gelen bir rivayettir,²² muhtemelen ya kendisi, ya da yazan kimseler tarafından Hemmâm'dan böylece gelmiş gibi nakledilmiştir.

20. Ahmed, *Musned*, II. 319; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, *Menâkıb* 25, IV. 174, İstanbul-1981.

21. Bkz: Buhârî, *Menâkıb* 25, IV. 174.

22. Bkz: Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahih*, *Elfâz* 6, II. 1763, tah. M. Fuad Abdulbaki, İstanbul-1981.

8. Bazı haberlerin isnad veya metinlerinde şek ve tereddüt ifadeleri varken, diğerinde bu ifadelere rastlanmamaktadır. Mesela:

a. *Câmi'*, XI. 297-8, no: 20587'deki rivayeti Ebû Hureyre'nin Rasulullah (s)'dan merfu olarak rivayet edip etmediği tereddüdünü gösteren "*lâ edrî e yerfauhû em lâ*" ifadesi, *Sahîfe* s. 348, no: 80'de mevcut değildir ve haber Rasulullah'a izafe edilmiştir. Ayrıca haber mana ile rivayet edilmiştir. Söz konusu şek, Ahmed b. Hanbel'de de yoktur.²³

b. *Câmi'*, XI. 314-5, no: 20636'daki "*inkataa ameluhû ve ameluhû*" ibaresi, *Sahîfe* s. 335, no: 77'de "*inkataa ameluhû ev kâle eceluhû*" şeklinde tereddüt ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel ve Muslim'de ise bu şek ifadeleri bulunmamakta, yalnızca "*inkataa ameluhû*" ibaresi yer almaktadır.²⁴

c. *Câmi'*, XI. 113, no: 20068'de yer alan "*kutibe kable en ef'alehû -ev kâle-min kabli en uhleka*" şeklindeki şek ifadesi, *Sahîfe* s. 153, no: 46'da bulunmamaktadır.

d. *Câmi'*, XI. 422-3, no: 20893'ün son kısmında zikredilen "*ev kâle kademuhû*" şeklindeki şek ifadesi, *Sahîfe*, s. 179, no: 52'de yoktur.

9. Metin içerisinde bazı kelimelerin manaya zarar vermeyecek şekilde takdim-tehir edildiği görülmektedir. Mesela:

a. *Câmi'*, XI. 45, no: 19869 ile *Sahîfe*, s. 368, no: 85,

b. *Câmi'*, XI. 413-4, no: 20866 ile *Sahîfe*, s. 373, no: 86'de olduğu gibi.

Yapılan bu karşılaştırmalardan anlaşılan, *Sahîfe*'nin ravisi olan Ma'mer b. Raşid, bu *Sahîfe*'den *Câmi'* inde naklettiği haberlerden bir kısmını mana ile rivayet etmişse de, muhtevayı değiştirecek önemli farklılıklar görülmemektedir. Ancak bu farklılıklar, onun bu hadisleri, yazılı *Sahîfe*'den aynen alıp yazma-nakletme şeklinde yapılmadığını, daha çok ezberden rivayet edildiğini göstermektedir. Her iki eserdeki rivayetler arasında görülen basit farklılıkların bir kısmının da diğer raviler ve müstensihlerden kaynaklanmış olması kaçınılmazdır.

2. *Câmi'*in, *Süheyl'in Sahîfesi ile Mukayesesi*

Burada, bize kadar ulaşan Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 140/757)'in²⁵, babası Zekvân b. Abdullah es-Semmân (ö. 101/719)'dan²⁶, onun da Ebû Hureyre'den naklettiği 49 rivayeti içeren diğer bir hadis Sahifesindeki

23. Bkz: Ahmed, *Musned*, II. 316.

24. Ahmed, *Musned*, II. 316; Muslim, *Zikr* 13, III. 2065.

25. Hayatı ve hadisçiliği hakkında bilgi için bkz: Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV. 246-7; Zehebî, *Nubelâ*, V. 458-462; İbnu'l-İmâd, Abdülhay el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, I. 208. Beyrut-Daru'l-Afak el-Cedide.

26. Hayatı hakkında bilgi için bkz: Zehebî, *Nubelâ*, V. 36-7.

rivayetlerle *Câmi*'deki rivayetleri karşılaştıracamız. Bu *Sahîfe*, Abdulazîz b. el-Muhtâr-Süheyl b. Ebû Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre kanalıyla gelmiş olup, Mustafa el-A'zamî tarafından neşredilmiştir.²⁷ Bu *Sahîfe*'deki rivayetlerden, Ma'mer'in *Câmi*'inde ancak yedi hadis bulunmaktadır.

Bu yedi hadisin metinlerini mukayese ettiğimizde, onların hepsinin de hıfzdan ve mana ile rivayet edildiği anlaşılmaktadır.

a. *Câmi*', XI. 23, no: 19792 ile *Sahîfe*, II. 498, no: 37 arasındaki tek fark birincisinde yer alan "sümme" ifadesi yerine, ikincisinde "fe" harfinin gelmesidir.

b. *Câmi*', X. 384, no: 19433'deki "Men ittala alâ kavmin fî beytihim biğayri iznihim..." ifadesi, *Sahîfe*, II. 495, no: 23'te "Men ittala fî beyti kavmin min ğayri iznihim..." şeklindedir.

c. *Câmi*', X. 450, no: 19673'deki Yüce Allah'ın sevdiği kulunu Cebrâil'e bildirmesi ile ilgili rivayet, *Sahîfe*, II. 493, no: 16'da tamamen mana ile rivayet edilmiştir.

d. *Câmi*', X. 391, no: 19457'deki Yahudi ve Hristiyanlarla yolda karşılaşıldığında, onlara selam vermeme ve onları sıkıştırma ile ilgili haber, *Sahîfe*, II. 496, no: 29'da takdim-tehirlerle, ama aynı mana ve muhteva ile rivayet edilmiştir.

e. *Câmi*', XI. 126-7, no: 20105'deki "el-îmânu bid'atun ve seb'üne -ev kâle-bid'atun ve sittüne bâben, efdaluhâ şehâdetu en Lâ ilâhe illallah ve esğaruhâ..." şeklindeki hadis, *Sahîfe*, II. 494, no: 18'de: "el-îmânu bid'un ve seb'üne -ev kâle- bid'un ve semânüne cuz'en,-şekke Suheyl-ındellahi, efdaluhâ kavlu Lâ ilâhe illallah ve ednâhâ..." şeklindedir.

Bu hadisi, Buhârî ve Muslim, Suleyman b. Bilal-Abdullah b. Dînâr-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre isnadıyla ve kısaca imanın atmış küsur şube olduğunu belirten bir lafızla verirlerken, Muslim ayrıca Suheyl- Abdullah b. Dînâr-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre isnadıyla ve imanın yetmiş küsur veya atmış küsur şube olduğunu belirten uzun bir lafızla verir.²⁸ Buradan şek veya tereddüt ifadelerinin, Suheyl ve Ma'mer'den kaynaklandığı sonucunu çıkartabiliriz.

f. *Câmi*', XI. 168-9, no: 20226'deki "Tuftuhu ebvâbu'l-cenneti fî kul-li'sneyni ve hamîs..." ifadesi, *Sahîfe*, II. 498-9, no: 39'da "Tuftuhu ebvâbu's-

27. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî*, II. 489-500, Beyrut-1985. Suheyl'in, babasından işitmediği gerekçesiyle Buhârî gibi bazı hadisçiler onun bu rivayeti hakkında şüphelerini dile getirmişlerse de, Muslim, onun bu rivayetlerine itimad etmiştir. Geniş bilgi için bkz: İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, I. 34, tah. Abdurrahman b. Muhammed Osman, Kahire-1987, II. baskı; A'zamî, *a.g.e.*, II. 474-477.

28. Bkz: Buhârî, *İman* 3, I. 8; Muslim, *İman* 57-8, I. 63.

semâi -ev kâle- ebvâbu'l-cenneti fî kulli yevmi'sneyni ve hamîs..." şeklinde olduğu gibi, haberin devamı da mana ile rivayet edilmiştir.

g. *Câmi'*, XI. 382, no: 20804'teki "*Yahsüru'l-Furâtu an cebelin min zehebin feyaktetilu'n-nâsu aleyhi, feyuktelu min kulli mietin tis'üne -ev kâle tis'atun ve tis'üne- kulluhum yerâ ennehû yencû*" şeklindeki ibare, *Sahîfe*, II. 494, no: 19'da "*Lâ tekûmu's-sâatu hattâ Yahsüra'l-Furâtu an cebelin min zehebin, yukâtelu aleyhi'n-nâsu, feyuktelu min kulli mietin tis'atun ve tis'üne, kulluhum yerâ ennehu'llezî yencû*" şeklinde, şek ifadesi olmaksızın, "Kıyâmet kopmaz" ilavesi ile, mana yoluyla rivayet edilmiştir.

Bu rivayetlerden açıkça anlaşıldığı üzere, Ma'mer, Suheyl'in rivayetlerini de ezberden nakletmiştir. Mana ile rivayet etmesi sebebiyle, aynı kaynaktan nakledilen bu haberlerin lafızları arasında manaya zarar vermeyecek basit farklar ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, Ma'mer'in, mana ile rivayeti caiz gördüğü ve gayet rahat bir şekilde haberleri anlamı itibarıyla rivayet ettiği, yazılı sahifeden aynen yaz(dır)madığı ortaya çıkmaktadır. Burada da, rivayetler arasındaki bazı farklılıklar, şek ifadeleri duyma-okuma-yazma vb. hatalarından veya müstensihlerden kaynaklanmış olabilir. Kaldı ki, bu tür nüansların, her hangi bir kitaptan, aynen alırken dahi vuku bulması gayet mümkündür.

3. Ma'mer'in Zabtı ve Metinlerdeki Tereddütleri

Bu kısımda, naklettiği metinler ile ilgili olarak Ma'mer'in hıfz durumu araştırılacaktır. Metinleri zabtı, onlarla ilgili yorumu, getirdiği izahlar vb. hususlardan hareketle onun dirayet yönü tesbit edilmeye gayret edilecektir.

İsnadlarda olduğu gibi, Ma'mer'in bazı metinlerde de tereddüt ettiği görülmektedir:

Zuhrî-İbnu'l-Museyyib-Ebû Hureyre isnadıyla gelen bir rivayete göre bir adam Rasulullah (s)'a amellerin hangisinin daha faziletli olduğunu sormuş, O da sırasıyla "Allah'a iman, sonra Allah yolunda cihâd, sonra da '*haccun mebrûrun ev umretun*'=hacc-ı mebrur veya umre" diye cevap vermiştir.²⁹

Görüldüğü gibi, metnin sonunda bir tereddüt mevcuttur. Oysa Buhari ve Muslim'in, İbrahim b. Sa'd- Zuhrî-İbnu'l-Museyyib-Ebû Hureyre isnadıyla naklettikleri rivayette yalnızca '*haccun mebrurun*' ifadesi mevcut olup, '*umre*' kelimesi bulunmamaktadır.³⁰ Bu durumda, metindeki şekkin, Ma'mer veya Abdurrazzak'tan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

29. *Câmi'*, XI. 190-1, no: 20296.

30. Buhârî, *İman* 18, I. 12; *Hac* 4, II. 141; Muslim, *İman* 135, I. 88.

Ma'mer bazen tereddütlerini açıkça ifade eder. O, böyle durumlarda genellikle "*ve hasibtuhû kâle, hasibtu ennehû kâle*"³¹, "*ev, ev kâle*" gibi ifadeler kullanır.³²

a. Ma'mer, Cafer el-Cezerî-Yezîd b. el-Esam-Ebû Hureyre isnadıyla rivayet ettiği bir haberde Rasulullah (s)'ın "*Şayet din Sureyya'da bile olsa, (lezehebe ileyhi raculun -ev kâle: ricâlun-)* Fâris oğullarından bir adam veya adamlar oraya gidip onu alırlar" buyurmuştur.³³

Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî'de, Ebu'l-Ğays-Ebû Hureyre isnadıyla gelen rivayetlerde yalnızca "*ricâl*" ifadesi yer alırken,³⁴ Buhârî'nin aynı kanaldan naklettiği ikinci rivayette durum Ma'mer'deki gibi "*le nâlehû ricâlun ev raculun*" şeklindedir.³⁵

b. Ma'mer, Eyyûb-Nâfi'-İbn Ömer isnadıyla naklettiği bir haberde, Rasulullah'nın Hz. Ömer'e şöyle buyurduğunu rivayet eder: "*İpeği nasibi olmayanlar giyer -hasibtuhû kâle: fi'l-âhireti=*sarıyorum 'ahirette' dedi-."³⁶

Buhari ve Muslim'e baktığımızda, İbn Ömer'den gelen bazı rivayetlerde "ahiret" ifadesinin yer almadığını,³⁷ yine ondan Nâfi' kanalıyla gelen diğer rivayetlerde ise bu ifadenin bulunduğunu görmekteyiz.³⁸ Şu halde Ma'mer, hadisin sahip olduğu muhtelif varyantlarında mevcut ihtilaftan dolayı tereddüt etmiştir. Gerçekten de onun sandığı gibi, Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği rivayetlerde "ahiret" kaydı bulunmaktadır.

c. Ma'mer, Muhammed b. Ziyâd'ın Ebû Hureyre'den işittiği Hz. Peygamber'in ipek giyip böbürlenene birisinin yere geçirildiğini anlattığı bir hadisin metninde şu şekilde tereddüt eder: "*fehuve yetecelcelu -ev kâle: yehvî fihâ ilâ yevmi'l-kıyâme.*"³⁹

Halbuki gerek *Hemmâm'ın Sahîfesi*'nde, gerekse diğer kaynaklarımızda, böyle bir tereddütün olmadığını, sadece "*fehuve yetecelcelu*" ifadesinin geçtiğini bulmaktayız.⁴⁰ Aynı tereddüdü, yalnızca Ahmed b. Hanbel, yine Ma'mer'den nakletmiştir.⁴¹

31. Misaller için bkz: *Câmi'*, X. 420, 433, 437, XI. 5, 6, 15, 68, 105, 190, 315.

32. Misaller için bkz: *Câmi'*, X. 399-400, XI. 53, 66, 82, 106, 127, 155, 161, 187, 228, 240, 242, 304, 305, 314, 316, 323, 327, 411, 417, 426, 463.

33. *Câmi'*, XI. 66, no: 19923.

34. Ahmed, *Musned*, II. 417; Buhârî, *Tefsîr* 62/1, VI. 63; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sunen, Menâkıb* 71, no: 3933, V. 725-6, İstanbul-1981.

35. Buhârî, *Tefsîr* 62/1, VI. 63.

36. *Câmi'*, XI. 68, no: 19929.

37. Buhârî, *Ideyn* 1, II. 2; Muslim, *Libas* 8, 9, 10, II. 1639-1641.

38. Buhârî, Cuma 7, I. 214; *Libas* 25, VII. 45; Muslim, *Libas* 6, 7, II. 1638-9.

39. *Câmi'*, XI. 82, no: 19983.

40. *Hemmâm, Sahîfe*, s. 251, no: 65; Ahmed, II. 315; Muslim, *Libas* 49-50, II. 1653-4.

41. Ahmed, *Musned*, II. 267.

d. Ma'mer, Saîd-Ebu'l-Alâ- isnadıyla Ebu Zerr'in şöyle dediğini nakleder: "Allah şu üç kişiye gücendir: Zina eden ihtiyar, kibirlenen fakir, "ve zû sultânin kezzâb -ev ğaniyyun zalûm- şekke Ma'mer"=yalancı söyleyen yetkili -veya zulümkâr zengin- Ma'mer şüpheli etti."⁴²

Ahmed b. Hanbel ve Muslim'de Ebû Hureyre tarafından merfu olarak nakledilen bu muhtevadaki bir habere göre, Hz. Peygamber, kıyamet günü Allah'ın kendileriyle konuşmayacağı ve onları tezkiye etmeyeceği üç kişiden söz etmiş ve zina eden ihtiyar, kibirlenen fakir ile birlikte "yalancı kral/yönetici"yi zikretmiştir.⁴³ Yine Ahmed b. Hanbel ile, Tirmizî ve Nesâî'de Ebû Zer tarafından, ama merfu olarak rivayet edilen haberlerde ise, "yalancı kral" yerine, "el-ġaniyyu'z-zalûm" ibaresi yer almaktadır.⁴⁴

Bu durumda, her iki metinden haberdar olduğumu sandığımız Ma'mer, tereddüt etmiş, ve diğer ihtimali de zikretmiştir. Ayrıca burada, Ma'mer'in Ebû Zerr'in sözü olarak naklettiği bu mevkuf haberin, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Nesâî'de, farklı bir isnad ve daha geniş bir muhteva ile merfu olarak rivayet edildiğini görüyoruz.

e. Ma'mer, Zuhri-Sâlim-İbn Ömer isnadıyla naklettiği bir rivayette Rasulullah (s)'ın birgün minberden doğuya işaret ederek "fitnelerin memleketi şu taraftadır, "ve haysu yatlau karnu'ş-şeytan- ev kâle karnu'ş-şems= şeytanın boynuzunun çıktığı veya güneşin doğmaya başladığı dedi-buyurduğunu haber verir.⁴⁵

Kaynaklarımızda İbn Ömer ve İbn Mes'ud'dan müteaddit defalar rivayet edilen bu haberde ekseriyetle "karnu'ş-şeytan" ifadesi geçerken,⁴⁶ yalnızca aynı isnad ve metni Ma'mer'den nakleden Buhârî'nin bir rivayeti ile Tirmizî'de aynı tereddüt nakledilmiştir.⁴⁷ Bu durumda, tereddüdün, yalnızca Ma'mer'de ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

f. Ma'mer'in Zuhri'den mursel olarak rivayet ettiği bir rivayette, Cebrâil'in Hz. Peygamber ile sözleştiği halde, evdeki sedirin altında bulunan bir köpek yavrusu bulunması sebebiyle gelmemesi ve içerisinde köpek olan eve girmeyeceklerini söylediğini naklettikten sonra: "ve hasibtu ennehû kâle:

42. Câmi', XI. 187, no: 20285.

43. Ahmed, Musned, II. 433, 480; Muslim, İman 172, I. 102-3.

44. Ahmed, Musned, V. 153; Tirmizî, Cennet 25, no: 2568, IV. 698; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sunen, Zekât 75, V. 84, İstanbul-1981.

45. Câmi', XI. 463, 451-2, no: 21016.

46. Malik b. Enes, el-Muvatta', İsti'zân 29, II. 975, tah. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul- 1981; Ahmed, Musned, II. 18, 50, 72, 73, 118, 121, 126, 140, 143; Buhârî, İstiskâ 27, II. 23; Humus 4, IV. 46; Menâkıb 5, IV. 157; Bed'u'l-halk 11, 15, IV. 92, 97; Muslim, İman 81, I. 71; Fiten 45-49, III. 2228-9;

47. Buhârî, Fiten 16, VIII. 95; Tirmizî, Fiten 79, no: 2268, IV. 530.

summe emera'n-Nebiyyu (s) katle'l-kilâb"=ve sanıyorum o şöyle dedi: Sonra Hz. Peygamber köpeklerin öldürülmesini emretti" demiştir.⁴⁸

Muslim, Yunus-Zuhrî-İbnu's-Sebbâk-Abdullah b. Abbas-Meymûne isnadıyla naklettiği rivayette hemen hemen aynı metni verir. Buna göre Hz. Peygamber o gün sabah olunca köpeklerin öldürülmesini emretmiştir.⁴⁹

Ma'mer'in mursel olarak ve tereddütle verdiği bu metin, Yunus kanalından Zuhrî'ye dayanan isnadıyla müsned ve muttasıl olarak gelmiş ve onda herhangi bir tereddüde yer verilmemiştir. Şu halde Ma'mer, muhtemelen iyice zabtedemediği muhtevayı ezberinden nakletmiş, son ifadeyi de zannına dayanarak nakletmiştir.

g. Ma'mer'in, Katâde'den muttasıl bir isnad ile Rasulullah (s)'dan rivayet ettiği bir hadiste, O'nun, biri altından, diğeri gümüşten olmak üzere cennetteki iki oluktan bahsederken, onların uzunluğu hakkında hangi mesafeyi verdiğini tam hatırlayamamış ve önce "*o ikisinin uzunlukları, Basra-San'â arası*" demiş, ardından "*veya Eyle-Mekke arası*", ya da "*bu makamundan Ammân'a kadar dedi*" demek suretiyle tereddüdünü ifade etmiştir.⁵⁰

Oysa, Ahmed b. Hanbel'in, Hemmâm'dan gelen aynı isnad ile; Muslim'in de Hişâm'dan gelen aynı isnad ile naklettikleri rivayetlerde böyle bir şek ifadeyi bulunmayıp, söz konusu mesafe "*bu makamundan Ammân'a kadar*" şeklindedir.⁵¹ Ahmed b. Hanbel'in Ma'mer'den aldığı diğer rivayet ise, aynı şek ifadelerini muhafaza etmektedir.⁵²

h. Ma'mer, doğrudan "*Cabir b. Abdullah'ın Sahîfesi*"nde o şöyle der" diyerek ondan "Vacip kılan iki şey ile, kat kat artıran iki şey" hakkında bir haber nakletmiştir.⁵³ Daha sonra aynı muhtevada bir haberi "*Katade an Cabir b. Abdullah, kâle: suile'n-Nebiyyu ani'l-mûcibeteyn...*" şeklinde sadece ilk kısmını vermiş, ardından da Abdurrazzak, "*an Ömer b. Zerr, enne Eba'z-Zubeyr ahberahû, ennehû semia Câbir b. Abdillâh yuhaddisu mislehû*" şeklinde bir isnad ile; rivayeti başka bir kanal ile teyit etmektedir.⁵⁴

Burada Ma'mer'in, *Sahîfe*'ye atıfta bulunarak senedsiz bir şekilde naklettiği bu ilk haberi, daha sonraki bir babda elindeki mevcut isnadıyla nakletmiş olması, hem isnadı, hem de -mana ile- metni, hatırladığı kadarıyla

48. *Câmi'*, X. 433, no: 19615.

49. Muslim, *Libas* 81, II. 1665.

50. *Câmi'*, XI. 406, no: 20853.

51. Ahmed, *Musned*, V. 280; Muslim, *Fedâil* 37, II. 1799.

52. Ahmed, *Musned*, V. 282.

53. *Câmi'*, XI. 183, no: 20277.

54. *Câmi'*, X. 461-2, no: 19708-9.

hafızasından rivayet etmiş olması ihtimalini doğurmaktadır. Ahmed b. Hanbel ise, haberin ilk kısmını bir yerde Câbir'den merfu olarak,⁵⁵ üç yerde de Harîm b. Fâtik'ten -senedindeki 'racul' şeklinde meçhul ravisi ve biraz farklı bir muhteva ile- merfu olarak rivayet edilmiştir.⁵⁶

Ma'mer'in nadiren de olsa, hiç isnad kullanmaksızın, doğrudan merfu ve mevkuf haberlerin metinlerini naklettiğini görmekteyiz. Mesela o, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e okuduğu şifa duasını (rukye) isnadsız olarak vermiştir.⁵⁷ Oysa söz konusu haber muhtelif kaynaklarımızda, Hz. Aişe,⁵⁸ Ubâde b. es-Sâmit,⁵⁹ Ebû Hureyre⁶⁰ ve Ebû Saîd'den⁶¹ gelen isnadlarıyla rivayet edilmiştir. Birkaç kanaldan gelen böyle bir haberin, Ma'mer tarafından niçin isnadsız nakledildiğini bilmiyoruz.

4. Ma'mer'in Yaptığı Açıklamalar

Pekçok muhaddis gibi, Ma'mer de, mümkün mertebe sadece sened ve metniyle rivayetleri nakletmeyi amaçlamıştır. O, rivayet ettiği haberler hakkında yorum yapma, onlardan çeşitli fikhî neticeler elde etme vb. eğilimler içerisine girmemiştir. Bununla birlikte onun naklettiği bazı rivayetler hakkında, ancak gerekli gördüğü bazı durumlarda kısa açıklamalar yaptığını görmekteyiz.

a. Hz. Peygamber'in, 'at, kadın ve evde olmak üzere üç şeyde uğursuzluk bulunduğunu' ifade eden İbn Ömer hadisini naklettikten sonra Ma'mer, "bu hadisi şöyle açıklayan birisini işittim" deyip, kadın, at ve evin uğursuzluklarına dair bir açıklamayı zikreder.⁶²

b. Hz. Ömer'in emriyle bir adamın üzerindeki elbisenin yırttırıldığını nakleden Ma'mer, rivayetin akabinde "sanıyorum ipek olduğu için" açıklamasını yapar.⁶³

c. Ma'mer'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber'den, tavsiyeler isteyen bir adama O şöyle buyurmuştur: "...Aileni de terbiye et, onlara malından harca, onlar üzerinden sapanı kaldırma ve onları Allah'ın zâtı hakkında

55. Ahmed, *Musned*, III. 345.

56. Ahmed, *Musned*, IV. 322, 345, 346.

57. *Câmi'*, XI. 18, no: 19779; Mevkuf bir haber için bkz: X. 388, no: 19446.

58. Ahmed, *Musned*, VI. 160; Muslim, *Selam* 39, II. 1718.

59. Ahmed, *Musned*, V. 323; Muhammed b. Yezid, İbn Mâce, el-Kazvinî, *es-Sunen*, Tıb 37, no: 3527 II. 1166, tah. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981.

60. Ahmed, *Musned*, II. 446; İbn Mâce, *Tıb* 36, no: 3524 II. 1164.

61. Muslim, *Selam* 40, II. 1718-9; Tirmizî, *Cenaiz* 4, no: 972, III. 303; İbn Mâce, *Tıb* 37, no: 3523 II. 1166.

62. *Câmi'*, X. 411. no: 19527.

63. *Câmi'*, XI. 80, no: 19977. Benzer bir misal için bkz: *Câmi'*, XI. 105, no: 20046.

korkut!" Rivayetin ardından Ma'mer: "Yani bazılarının görüşüne göre dil sopasını kastediyor" demek suretiyle, hanımları dövme emrini biraz yumuşatmaya çalışıyor.⁶⁴

d. Ma'mer-Zuhrî-Urve-Aişe isnadıyla nakledilen bir haberde, Lebîd'in, aralarında yaşanan insanların gittiğini, geriye uyuz devenin derisi gibi bir nesil kaldığını söylediği bir şiirden sonra Hz. Aişe: "Lebîd bizim aralarında yaşadığımız insanları görseydi acaba ne derdi?" demiş, ardından da Ma'mer: "Ya Zuhrî, bizim aralarında yaşadığımız insanları görseydi acaba ne derdi?" diye ilave etmiştir.⁶⁵

Ma'mer, bazen de hocalarının rivayet ile ilgili yorumunu veya görüşünü nakletmekle iktifa eder. Mesela:

a. Zuhrî'nin isnadıyla Ebû Hureyre'den naklettiği, bir kadının, bağlayıp beslemediği ve açlıktan ölümüne sebep olduğu bir kedi yüzünden cehenneme girdiğini anlatan merfu hadisten sonra Ma'mer, hocası Zuhrî'nin şu sözünü nakleder: "Bu, kişinin gevşekliğe ve ümitsizliğe düşmemesi içindir."⁶⁶

b. Huzeýfe'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hayrdan sonra gelecek şer ile ilgili haberinde Ma'mer, geçen bazı muğlak ifadelerden neyin kastedildiğini, hocası Katâde'den tek tek nakleder.⁶⁷

Ma'mer'in getirmiş olduğu başka bir açıklama tarzı da, o rivayet hakkında, başka biri veya başkalarından işittiği farklı bilgiler varsa, onları nakleder. Bu bilgiler, bazen o rivayeti destekleyici mahiyette iken, bazen aksi istikamette veya farklı detaylar şeklinde olabilmektedir.⁶⁸

a. Eyyub'dan naklettiği bir haberde, bela karşısında mezkur duayı okuyan kimsenin, "o bela ne olursa olsun, ona isabet etmez" kısmına Ma'mer adeta itiraz edercesine: "bu hadisi Eyyub'dan başka zikreden birinin şöyle dediğini işittim: 'o bela inşaallah ona isabet etmez' demektedir."⁶⁹

b. Cibril'in Hz. Peygamber'e öğrettiği, meclisten kalktığına okuyacağı duayı, Ebû Osman el-Fakîr'den nakleden Ma'mer: "Başkasının da şöyle dediğini duydum: 'Bu söz, meclisin keffaretidir.'⁷⁰

64. *Câmi'*, XI. 133, no: 20122.

65. *Câmi'*, XI. 247, no: 20448.

66. *Câmi'*, XI. 284, no: 20549. Benzer bir değerlendirme nakli için bkz: *Câmi'*, XI. 293, no: 20575.

67. *Câmi'*, XI. 243, no: 20711.

68. Bkz: *Câmi'*, X. 392, no: 19462; 406-7, no: 19514; XI. 56-7, no: 19899; 76, no: 19956; 77, no: 19965; 83, no: 19985; 142, no: 20146; 159 no: 20198; 168-9, no: 20226; 393, no: 20824.

69. *Câmi'*, X. 445, no: 19655.

70. *Câmi'*, XI. 24, no: 19796.

c. Zuhrî'nin, Hz. Peygamber'in beyaz renkli olduğunu söylediğini naklettikten sonra Ma'mer, "Zuhrî'den başkasından da, O'nun esmer olduğunu söylerken işittim" demektedir.⁷¹

d. Hz. Peygamber'in gerçek peygamber olup olmadığını test etmek amacıyla O'na ve ashabına zehirli kızarmış bir koyun yediren Yahûdi kadın ile ilgili haberde Zuhrî'nin bu kadının Müslüman olduğunu ve Hz. Peygamber'in onu (cezalandırmayıp) bıraktığını söylediğini naklettikten sonra Ma'mer: "Oysa insanlar, 'Hz. Peygamber onu öldürdü' diyorlar" demektedir.⁷²

e. Ma'mer, Zuhrî'den Hz. Peygamber'in, kızı Fâtıma'ya öğrettiği bazı zikirlerle ilgili bir haberi naklettikten sonra, o haberin benzerini Mekhul'den de işittiğini, onun şu ilaveyi de naklettiğini söyler: Hz. Ali dedi ki: "Rasulullah (s) Fâtıma'ya bu kelimeleri öğrettikten sonra o, onları Sıffin gecesi de dahil hiç terketmedi."⁷³

Ma'mer'in, haberlerdeki manası anlaşılamayan bazı garib kelimeleri açıkladığı da görülmektedir. Mesela:

a. Hz. Peygamber'in yola çıkarken okuduğu bir duâyı nakleden hadiste geçen "*el-havra ba'de'l-kevr*" ifadesinin anlamı kendisine sorulunca Ma'mer, onun "salih bir kişi iken sonradan değişen kötü adam" anlamına geldiğini söylemektedir.⁷⁴

b. Hz. Ömer'in, Me'zemîn denilen yerde yetmiş peygamberin göbeğinin kesildiğini söylerken kullandığı "*surre*" kelimesini: "göbekleri kesildi" şeklinde açıklamaktadır.⁷⁵

c. Hz. Hasan'ın "*Şayet hâlûs ile hâbelk*"⁷⁶ arasına baksanız, ben ve kardeşimden başka dedesi peygamber olan kimseyi göremezsiniz" ifadesinde geçen iki kelimenin "batı ve doğu" anlamına geldiğini söylemektedir.⁷⁷

5. Rivayetleri Hocalarının Uygulamalarına Arzetmesi

Ma'mer'in muhtemelen rivayet ettiği bazı hadislerin sıhhatlerini veya en azından bağlayıcı olup olmadıklarını tesbit etmek amacıyla onları, hocalarının uygulamalarına arzettiğini görmekteyiz. O, rivayetin

71. *Câmi'*, XI. 261, no: 20491. Bkz: *Câmi'*, XI. 379, no: 20795.

72. *Câmi'*, XI. 28-9, no: 19814.

73. *Câmi'*, XI. 33-4, no: 19828; bkz: *Câmi'*, XI. 216, no: 20364; XI. 225, no: 20387; XI. 250, no: 20456.

74. *Câmi'*, XI. 433, no: 20927.

75. *Câmi'*, XI. 451, no: 20975.

76. Ankara nüshası 76b'de bu iki kelime "*câbers ve câbelk*" olarak geçmektedir.

77. *Câmi'*, XI. 452, no: 20980.

muhtevasını, kendilerine güvendiği hocalarının amelleriyle karşılaştırmakta ve böylece bir anlamda rivayeti onların uygulamalarıyla test etmektedir. Bu ise, hocalarının rivayet edilen bu haberlerle amel etmediklerini, hatta onlara aykırı davranışlar sergilediklerini, netice itibarıyla da sözkonusu hadisleri bağlayıcı görmediklerini ortaya koymaktadır. Vereceğimiz şu misaller, konuyu daha iyi açıklayacaktır:

a. Şiir aleyhinde Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadisten sonra: "Zuhrî ve Katâde'nin şiir söylediklerini işittim. el-Hasan (el-Basrî) ise bunu yapmazdı." demekle yetiniyor.⁷⁸ Buradan anlaşılıyor ki, Ma'mer, hadis karşısında hocalarının tavrını, adeta bir yorum olarak naklediyor.

b. Kumar ile ilgili bir babda, Abdullah b. Ğâlib'in, santranç oynayan kimseler gördüğünü ve el-Hasan (el-Basrî)'a "Putlarına tapan bir kavme uğradım" dediğini naklettikten sonra Ma'mer, "Bana ulaştığına göre, Şa'bî santranç oynuyordu" demektedir.⁷⁹

c. Ma'mer, saç ve sakalı boyama ile ilgili bir babda, âhir zamanda bazı kimselerin (saç ve sakallarını) siyaha boyatacaklarını, Allah'ın onlara bakmayacağını ifade eden bir haberi naklettikten sonra, Zuhrî'nin Hz. Huseyin'in siyah boya kullandığına dair rivayetini nakledip ardından da, hocası Zuhrî'nin de sakalını siyaha boyadığını ve sakalının kısa olduğunu haber vermektedir.⁸⁰

6. Ma'mer'in Hocalarına Yönelttiği Sorular

*Câmi'*de gördüğümüz bir başka husus da, Ma'mer'in, bazen doğrudan, bazen de naklettiği rivayet hakkında hocalarına çeşitli sorular yönelmesi ve aldığı cevapları da aynen aktarmasıdır. Mesela:

a. Zuhrî'den naklettiği Hz. Peygamber'in isimleriyle ilgili bir hadiste yer alan "*el-âkab*" isminin anlamını soran Ma'mer'e hocası Zuhrî: "Kendisinden sonra peygamber olmayan" cevabını vermektedir.⁸¹

b. Yaslanarak yemek yeme hakkında sorduğu bir soruya hocası Zuhrî: "Onda bir beis yoktur" cevabını vermiştir. O, hocası Eyyûb'den, İbn Sîrîn'in de bu hususta bir beis görmediği haberini nakleder.⁸²

c. Ma'mer, hocası Hammâd b. Ebî Süleyman'a, kişinin Cibrîl ve Mikâîl diye isimlendirilmesi hakkında görüşünü sorar ve onda bir beis olmadığı cevabını alır.⁸³

78. *Câmi'*, XI. 264-5, no: 20503.

79. *Câmi'*, X. 467, no: 19726.

80. *Câmi'*, XI. 155, no: 20184.

81. *Câmi'*, X. 446, no: 19657. Zuhrî'ye yönelttiği diğer sorular için bkz: XI. 20, no: 19785, 120, no: 20087, 153, no: 20172.

82. *Câmi'*, X. 416-7, no: 19549-19550.

83. *Câmi'*, XI. 40-1 no: 19850. Diğer bir sorusu için bkz: *Câmi'*, XI. 175, no: 20247.

d. Abdullah b. Tavus'a, babası Tavus'un "Baban bazen sabaha kadar uyuyakalır (ve sabah namazını kaçıır) mıydı?" diye soran Ma'mer'e İbn Tavus'un cevabı, bazen bunun onun da başına geldiği şeklinde oluyor.⁸⁴

e. Urve b. Zubeyr'in merfu olarak naklettiği, ağaç kesenin göreceği azap ile ilgili hadisi rivayet ettikten sonra Ma'mer, -muhtemelen ağaç kesenin ateşe atılacağını bildiren bu vâdi biraz şiddetli bulmuş olmalı ki- bu hususu Urve'nin oğullarına sormuş, onlar da ona Urve'nin, bahçesindeki bir ağacı kesip, ondan bahçesine bir kapı yaptığını haber vermişlerdir.⁸⁵

Ma'mer'in sorduğu bu sorular, bazen onun bilmediği hususu, bazen de naklettiği rivayetler karşısında hocalarının ne şekilde amel ettiklerini öğrenmeye yöneliktir. Bu sorular, aynı zamanda onun hocalarına olan güvenini de ortaya koymaktadır.

7. Fetvâ ve Cevapları

Fazla sayıda olmasa da, Ma'mer'in rivayet ettiği bazı hadislerin muhtevası ile ilgili bazı hükümler veya fetvalar verdiği veya sorulan sorulara cevap verdiği görülmektedir. Mesela:

a. Katâde'den İmran b. Husayn'ın: "Biz cahiliyye döneminde '*en'amallâhu bike aynen ve en'im sabâhen*'= 'Allah senin vasıtanla göz aydınlığı versin, günaydın' derdik, İslâm gelince bundan nehyedildik" dediğini nakleder ve ardından Ma'mer şöyle der: "Kişinin '*en'amallâhu bike aynen*' demesi mekruh olur, ama '*en'amellâhu ayneke*= Allah gözünü aydınlatsın' demesinde bir beis yoktur."⁸⁶

b. Ma'mer, Katâde'den onun, zor durumda kalan kimsenin, doyasıya olmamak şartıyla bulduğu her ölüden yiyebileceği fetvasını naklettikten sonra, "Şarap konusunda bir ruhsat yoktur" demektedir.⁸⁷

c. Abdurrazzak'ın, yürürken yemek yiyen kimse hakkında sorduğu soruya Ma'mer: "el-Hasan (el-Basrî), bu hususta yolcuya ruhsat veriyordu" cevabını verir.⁸⁸

d. Bir adamın "Kadın aksırdığında, erkek ona '*yerhamukillâh*' der mi?" sorusuna Ma'mer: "Evet, bunda bir beis yoktur" diye cevap verir.⁸⁹

84. *Câmi'*, XI, 40, no: 19847.

85. *Câmi'*, XI, 11, no: 19756.

86. *Câmi'*, X, 385, no: 19437.

87. *Câmi'*, X, 413, no: 19537. Benzer bir misal için bkz: *Câmi'*, XI, 14, no: 19765.

88. *Câmi'*, X, 422, no: 19566. Başka bir misal için bkz: XI, 14, no: 19765.

89. *Câmi'*, X, 453, no: 19681.

8. Tahvîl ve Önceki Metne Atıf

Ma'mer'in, birden fazla isnadı olan bir hadisin tahriri sırasında isnadlarını birbiri arkasına zikretme anlamına gelen "*tahvîl*"⁹⁰ yöntemini de bazen kullandığı görülmektedir. O, bunu yaparken, birinci isnadı zikrettikten sonra "*ve, ve an*" harflerini kullanarak yapar. Meselâ:

a. Ma'mer, ani'z-Zuhrî, *ve* Hişâm b. Urve, *an* Urve kâle...⁹¹

Kolayca anlaşılacağı üzere Ma'mer, Zuhrî-Urve ve Hişâm-Urve olmak üzere elindeki iki isnadı birleştiriyor ve tek bir metin veriyor. Ancak, Hz. Peygamber'in Bayram günlerinde def çalınmasına izin verdiği bu rivayette "*fe innehâ eyyâmu îdin ve zikrillâh*" ibaresi geçerken, diğer kaynaklarımıza baktığımızda, Zuhrî'den gelen rivayetlerde sadece "*eyyâmu îdin*",⁹² Hişâm'dan gelen bir rivayette ise "*inne li külli kavmin îden, ve hâzâ îdunâ*" ifadesi yer almakta,⁹³ ayrıca Ma'mer'in Urve'den naklettiği bu haber, sonraki kaynaklarımızda Urve-Aişe şeklinde muttasıl halde rivayet edilmektedir. Ma'mer'in metnindeki "*ve zikrillâh*" kelimesini, diğer kaynaklarda göremiyoruz. Bu durumda biz, Ma'mer'in, Hişâm metninde bulunan bu ziyadeyi, Zuhrî'den gelen metinle birleştirmiş olabileceğini veya bu ziyadenin metne sonradan idrac edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Halbuki, şayet iki metin arasında böyle bir fark varsa, ya ayrı ayrı rivayet edilmeliydi, ya da en azından Ma'mer -bazen yaptığı gibi- "*ve zâde Hişâm: ve zikrillâh*" diye nakletmeliydi.

b. Ma'mer, *an* Katâde *ve* Ebân an Enes, enne'n-Nebiyye (s) kâle...⁹⁴

c. Ma'mer, ani'z-Zuhrî, an İbni'l-Museyyib, *ve*'l-A' rec an Ebî Hureyre, kâle...⁹⁵

d. Ma'mer, ani'z-Zuhrî, an İbni'l-Museyyib, an Ebî Hureyre, *ve an* İbn Tâvus, an ebîhi enne'n-Nebiyye (s) hataba...⁹⁶

e. Ma'mer, an Asım b. Süleyman, an Ebî Kılâbe, kâle Ma'mer: ve semi'tu Katâde yekûlu: Kâle Rasulullah (s)...⁹⁷

Ma'mer'in, elindeki benzer metinleri naklederken başvurduğu diğer bir yöntem ise, ikinci isnadı verdikten sonra, sadece

90. Bkz: Talat, Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 452, Ankara-1992; Mücteba, Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 387, Ankara-1992

91. *Câmi'*, XI. 4, no: 19735.

92. Buhârî, *Ideyn* 25, II. 11; *Menâkıb* 15, IV. 161; Muslim, *Ideyn* 17, I. 608; Ahmed, *Musned*, VI. 84; Nesâî, *Ideyn* 36, III. 196-7.

93. Muslim, *Ideyn* 17, I. 608.

94. *Câmi'*, XI. 233, no: 20411.

95. *Câmi'*, X. 447, no: 19662.

96. *Câmi'*, XI. 303, no: 20603.

97. *Câmi'*, XI. 225, no: 20387.

"*mislehû*,⁹⁸ *misle zâlike*,⁹⁹ *nahvehû*,¹⁰⁰ *bi nahvi hâzâ'l-Hadîs*"¹⁰¹ gibi kelimeler kullanarak, metnin, bir önceki metne yakın olduğunu belirtmek ister ve önceki metne atıfta bulunmakla yetinerek ikinci metni tekrarlamaz.

Ma'mer, bazen aynı muhtevaya sahip olan metinler arasındaki farkları gösterirken, ikinci ravinin ziyadesini "*ve zâde*" veya "*raccea'l-hadîse*" ifadeleriyle verir. Meselâ:

a. Hz. Peygamber'i rüyada görme ile ilgili Zuhri'den bir haber naklettikten sonra Ma'mer, onu ayrıca Katâde'den de "*mislehû*" diyerek naklederken "*ve zâde:...*" diyerek farklı kısmı veriyor.¹⁰²

b. Ma'mer, Allah için bir kardeşini ziyaret eden kimse hakkında bir haberi naklettikten sonra, daha önce 'Kureyş'ten bir adamdan' naklettiği bir haberin devamını burada zikrediyor. Ancak aynı muhtevada olan haberin ilk kısmını tekrarlamak yerine "*raccea'l-hadîse=hadisi tekrarladı*" dedikten sonra, farklı olan son kısmı zikrediyor.¹⁰³

9. Metinlerde Unutma

Ma'mer'in rivayet ettiği ve birkaç maddeyi ihtiva eden bazı haberlerde, maddelerden birini unuttuğu da olmaktadır. Bu durum, bazen Ma'mer tarafından açıkça ifade edilirken, bazen de metindeki eksiklikten anlaşılmaktadır. Ancak bu tür eksikliklerin, müstensihlerden de kaynaklanmış olması ihtimalini göz önünde bulundurmalıyız. Mesela:

a. Ma'mer'in, Katâde vasıtasıyla İbn Abbas'tan naklettiği *Câmi*'in ilk haberinde, üç muhkem ayetten söz edilmiş, ancak sadece iki ayetten bahsedilmiş, üçüncüsü verilmemiştir.¹⁰⁴

b. Ma'mer'in, İbn Mes'ud'dan naklettiği "Allah şu iki adama güler..." şeklindeki haberde, sadece birinci adamdan bahsediliyor, ikincisinden haber verilmiyor.¹⁰⁵ Oysa Ahmed b. Hanbel, aynı hadisi tam olarak rivayet etmiştir.¹⁰⁶

98. Misaller için bkz: *Câmi*', X. 19709, 19720, 19475; XI. 19732, 19899, 19914, 20207, 20236, 20364, 20374, 20401, 20536, 20563,

99. Bkz: *Câmi*', XI. 95, no: 20023.

100. Misaller için bkz: *Câmi*', X. 19666; XI. 20299, 20069, 20505.

101. Bkz: *Câmi*', XI. 306, no: 20613.

102. Bkz: *Câmi*', XI. 215-6, no: 20364.

103. Bkz: *Câmi*', XI. 202, 204, no: 20320, 20329.

104. *Câmi*', X. 379, no: 19419.

105. *Câmi*', XI. 185, no: 20281.

106. Ahmed, *Musned*, I. 416.

c. Katâde vasıtasıyla Ka'b'dan naklettiği, cehennemini alacağı üç kimseden bahseden bir haberde, Ma'mer "*Üçüncüsünü unuttum*" diyerek unuttuğunu itiraf etmiştir.¹⁰⁷

10. Tekrarlar

Bazen Ma'mer'in aynı haberi, aynı bâb içerisinde tekrarladığı görülmektedir. Mesela:

XI. 351. ve 358'deki no: 20728 ile 20737 haberler böyledir. XI. 170. no: 20230 ile, XI. 173. no: 20239-20240'daki haberler de basit farklarla aynıdırlar. *Câmi*'de az da olsa aynı bâblarda gördüğümüz bu tekrarların sehven vuku bulduğu kanaatindeyiz. Ancak farklı bablarda görülen tekrarların, rivayetin o bâb ile ilgisi sebebiyle tekrarlandığını düşünüyoruz. Mesela:

XI. 246. ve 257. no: 20446 ile 20483'deki haberler ile, XI. 330. 20682 ile, XI. 339. 20708; XI. 353. no: 20731 ile XI. 368. no: 20762'deki rivayetler de isnad ve metinleriyle aynıydırlar.

XI. 327'deki no: 20671 ve 20672, XI. 451. 20976, 20977'deki ikişer haber ise peşpeşe blok halinde tekrarlanmıştır. Bu iki rivayetten biri, sahabenin de güldüğünden; diğeri ise, İbn Sîrîn'in aynı manayı, muhtelif lafızlarla on kişiden işittiğinden söz etmektedir. Rivayetler ilk önce, yöneticinin çoban gibi olduğunu ifade eden "*el-İmamû râin*" şeklindeki bir bâbın sonunda geçmektedir ve rivayetlerin bu bâb ile hiçbir ilgisi yoktur. Rivayetlerin tekrar nakledildiği bâb ise, Hz. Peygamber'in ashabının gülmesi ile ilgilidir ve ilk hadisin konusu budur. İbn Sîrîn rivayetinin ise bu bâb ile yine alakası yoktur. M. Re'fet, bazı babların tekrarının, Abdurrazzak'ın *Musannef*'ini nakleden İshak b. İbrahim'den gelebileceğini söylemektedir.¹⁰⁸ Diğer bir ihtimal ise, hadislerin önce rastgele yazıldığı, daha sonra bâb başlıkları konulurken bazı haberlerin ihmal edildiği veya zühul eseri ilgisiz bir bâbın sonunda öylece kalmış olabileceğidir. Nitekim son zikrettiğimiz iki rivayetin durumu büyük bir ihtimalle böyledir.

Bütün rivayetler içerisinde bu tür tekrarların zikrettiğimizden fazla olmadığını, bu konuda Ma'mer'in ihtisardan yana olduğunu belirtmeliyiz.

11. Uydurma Haberler

Ma'mer'in naklettiği rivayetler arasında, uydurma olduğuna hükmedilen bazı haberler de görülmektedir. Bu ise, Ma'mer'in, kendisine ulaşan

107. *Câmi*, X. 400, no: 19492.

108. Muhammed Re'fet Saïd, *Ma'mer b. Raşid es-San'anî, masadiruhu ve menhecuhu ve eseruhu fi rivayeti'l-Hadîs*, s. 125-126, Riyad-1983.

haberleri iyi bir metin tenkidine tâbi tutmadığını, mevcut senedlere güvenerek onları nakletme eğilimini taşıdığını gösterir. Mesela:

a. Ma'mer, Zuhrî'den rivayet eder: Bir adam oğlunu "Velîd" diye isimlendirmek istedi de Hz. Peygamber şöyle diyerek onu bundan nehyetti: "İleride Velîd diye bir adam olacak ve ümmetimin arasında, Firavun'un kavmine yaptığı gibi yapacak."¹⁰⁹

b. Ma'mer, Zuhrî'den Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Her kim Çarşamba ve Cumartesi günleri kan aldırır da, sonra saçları ağarırsa, o kimse sadece kendisini suçlasın."¹¹⁰

c. "Fadâilu Kureyş" adlı babda, Kureyş ve Kureyşlilerin faziletine dair rivayet edilen bazı haberler de böyledir.¹¹¹

Bu ve benzeri bazı rivayetler göstermektedir ki Ma'mer, kendisine ulaşan haberleri ciddî bir tenkit süzgecinden geçirmemiş, yukarıda verilen misallerde olduğu gibi bazı rivayetleri eserine alabilmiştir. Bu durum, sözkonusu haberlerin o dönemde musanniflerin kitaplarına girebilecek kadar yaygın ve bilinen haberler olduklarını gösterir. Ma'mer'in metin ve muhtevadan hareketle bu tür haberlere ya hiç yer vermemesi yahut bazı haberlerde yaptığı gibi, en azından bu konularda hocalarının kanaatlerine başvurması daha isabetli olurdu.

12. Bab Başlıkları

Ma'mer'in *Câmi'*inde, hadisler birçok konulara göre tasnif edilmişse de, hadisler muhtevalarına göre kitaplara ayrılmamış, söz konusu tasnif "bablar" şeklinde gerçekleşmiştir. *Câmi'*deki bâb başlıklarıyla, Abdurrazzak'ın *Musannef*indekiler karşılaştırıldığında, oldukça fazla benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu, başlıkların Abdurrazzak'a ait olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ancak, Râmehurmuzî (ö. 360) hadisleri ilk tasnif edip, bâblara ayıran kimseleri zikrederken, Basralılar içerisinde Ma'mer b. Râşid'i de zikretmektedir.¹¹² Hadislerin tasnifinden söz eden Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386) ise, "Sonra Yemen'de Ma'mer b. Râşid, gerek gelişi güzel bir şekilde, gerekse muayyen bâblar halinde bulunan suneni topladı..." demektedir.¹¹³ Râmehurmuzî ve Ebû Tâlib el-Mekkî'nin bu ifadelerinden, *Câmi'*deki bâb

109. *Câmi'*, XI. 43, no: 19861. Krş: İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, II. 46.

110. *Câmi'*, XI. 29, no: 19817. Bkz: İbnu'l-Cevzî, a.g.e., III. 211-2.

111. *Câmi'*, XI. 54-8, no: 19893, 19896, 19902, 19904, 19905. Hz. Peygamber'in Hz. Osman hariç, sırasıyla halifeleri vasiyyet ettiğine dair bir haber için bkz: XI. 317, no: 20646. Misal olarak 19904. haberi krş: İbnu'l-Cevzî, a.g.e., II. 42.

112. Ebû Muhammed er-Hasen b. Abdurrahman, er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vât*, s. 611-613, tah. Hafîb Muhammed Accâc, Kahire-1984, Daru'l-Fikr, III. baskı.

113. Ebû Tâlib, el-Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, I. 350, Kahire-1310.

başlıklarının bizzat Ma'mer tarafından konulduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, daha sonraki musanniflerin istifade ettikleri gibi, talebesi Abdurrazzak'ın da, Ma'mer'in başlıklarından ziyadesiyle etkilendiğini gösterir. Dolayısıyla burada biz, başlıkların Ma'mer tarafından konulduğu kanaatiyle açıklamamızı sürdüreceğiz.

Câmi'de mevcut 282 bab başlığında Ma'mer'in çeşitli kalıplar kullandığı görülmektedir. şöyle ki:

O, genellikle ilgili konuyu bir kelime ile tamlama şeklinde ifade eden başlıklar atar:

"*Bâbu't-ıyara, bâbu'l-meczûm, bâbu'l-keyy, bâbu'l-ğyire, bâbu'l-la'n, bâbu'l-meyte, bâbu'l-kibr, bâbu's-serîd, bâbu'z-zeyt, bâbu's-sivâk, bâbu'd-duâ, bâbu'l-velîme, bâbu'l-hediyye vb.*"¹¹⁴

Görüldüğü gibi o, bu bâb başlıklarında, rivayetlerin muhtevasını veya kendi kanaatini yansıtmaz, bâbın ismini yahut konusunu vermekle yetinir.

Ma'mer'in kullandığı bir kalıp ta "*mâ*" veya "*men*" ism-i mevsulleriyle attığı başlıklardır:

"*Mâ usîbe min ardi'r-racul, bâbu mâ yukâlu izâ semia'r-ra'd, mâ vusife mine'd-devâ, men nâme hattâ yesbaha, bâbu men yuvakkaru ve mâ câe fih, bâbu men mâte ve lehû veled, bâbu men yadhakullahu ileyhi vb.*"¹¹⁵

Buna benzer diğer bir kalıp ise "*bâbun fi...*" şeklindedir.

"*Bâbun fi fedâili'l-Ensâr, bâbun fi'l-mütehabbîne fillâh, bâbun fi'l-meczûm...*"¹¹⁶

Onun bazı bâb başlıkları ise soru şeklindedir:

"*Bâbu keyfe's-selâmu ve'r-reddu?, Bâbu kem eş-şehru?, Bâbu eyyu'ş-şerâbu etyabu?*" vb.¹¹⁷

Bu başlıklar, altındaki rivayetlerde bu soruların ve onlara verilmiş cevapların bulunduğu ifade etmektedir.

Bazı bâb başlıkları ise, anlamlı bir yargı ifadesi ya da bir kural cümlesi şeklindedir:

"*Taâmu'l-vâhid yekfî'l-isneyn*=Bir kişinin yemeği iki kişiye yeter, *Bâbu el-mer'u maa men ehabbe*=Kişi sevdiğiyle beraberdir, *Bâbu el-imâmu râin*=Yönetici çoban (gibi)dir."¹¹⁸

Az da olsa, fikhî hüküm ifade eden bâb başlıklarına da rastlanmaktadır:

114. Bkz: *Câmi*', X. 393, 397, 402, 404, 405, 406, 409, 411, 412, 413, 416, 421, 422, 423, 430, 438, 446, 448, 449, 451, 465, 466 vb.

115. Diğer misaller için bkz: *Câmi*', X. 395, 455, 462, XI. 39, 45, 89, 137, 138, 151, 184, 187, 195, 245, 280, 344, 407, 425, 458, 466.

116. Bkz: *Câmi*', XI. 59, 201, 204, 245, 317.

117. Bkz: *Câmi*', X. 384, 401, 426, 437, XI. 190, 218.

118. Diğer misaller için bkz: *Câmi*', X. 380, 382, 418, 419, 450, XI. 22, 45, 205, 319, 335.

"*Bâbu vucûbi'l-isti'zân, Vücûbu't-teşmât, Bâbu mâ yekrahu mine'l-havâtîm*" gibi.¹¹⁹

Başlıklardan anlaşılacağı üzere bu bâblar, ilk ikisinde izin isteme ile, aksırana "yerhamukallah" demenin gerekliliği, diğerinde ise, mekruh olan yüzükler hakkındadır.

Dikkat çeken başka bir husus ise, onun bazen aynı bâb içerisinde birbiriyle çelişen rivayetlere de yer vermesidir. Beyaz kılların boyanması ve koparılması ile ilgili bir bâb, bunun için güzel bir misal teşkil etmektedir. Ma'mer bu bâbda, hem boyamayı tavsiye eden haberleri, hem de Mücahid'den gelen ve ahir zamanda (saç-sakalı) siyaha boyayan kimselere Allah'ın bakmayacağını veya onların ahirette nasibi olmayacağını ifade eden haberi, her hangi bir yorum yapmaksızın nakleder.¹²⁰ Sanki o bu tavrıyla, sadece kendisine ulaşan bazı haberleri -birbiriyle çelişkili de olsa- gelecek nesillere ulaştırmayı amaç edinmiştir.

Diğer bir husus da, iki bâb başlığının tekrarlanmasıdır. Mesela, 8 rivayeti ihtiva eden "*Bâbu't-tyara*", iki bâb sonra "*Bâbu't-tyara eydan*" şeklinde tekrarlıyor ve iki hadis daha rivayet ediliyor. "*Birru'l-vâlideyn*" başlıklı bâb da iki defa tekrarlamış olup, birinde 11, diğerinde ise 6 rivayet nakledilmektedir.¹²¹ Bu iki tekrar sehven mi vuku bulmuştur, yoksa unutulmuş bazı hadisleri kitaba almak için tekrarlamak durumu mu hasıl olmuştur bilemiyoruz.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz bu bâb başlığı kalıpları, daha sonraki tasnif eserler için birer örnek teşkil etmiş, benzer kalıplar musannef, câmi, sunen gibi diğer kitaplarda da yoğun bir şekilde kullanılmıştır.¹²²

Ma'mer'in açmış olduğu bâblarda, rivayetleri kaynağı, sıhhati, ifade ettiği hüküm veya muhteva açısından değerlendirerek her hangi bir sıralama ya da tercih, takdim-tehir cihetine gittiği görülmemektedir. Mesela onda, önce en sahih, muttasıl, merfu haberler, ardından mevkuf vb. bir sıralama yapmadığı, konu ile ilgili haberleri tabiri caiz ise biraz rastgele sıraladığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca başka bir çalışmamızda söz ettiğimiz gibi, Câmi'in matbu nüshasındaki bâb başlıkları ile, Ankara nüshası arasında da bazı farklılıklar,

119. Bkz: *Câmi'*, X. 379, 395, 452.

120. *Câmi'*, X. 153-6.

121. Bkz: *Câmi'*, X. 402, 406; XI. 131, 467.

122. Fuad, Sezgin, "*Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Raşid'in Câmi'i*", Türkiyat Mecmuası, XII. 126.

hatta Ankara nüshasında, matbu nüshada bulunmayan bâb başlıkları mevcuttur.¹²³

Fuad Sezgin'in de belirttiği gibi, Ma'mer'in eseri, H. II. asrın "*Kutub-i Sitte*" namıyla anılan meşhur hadis kitaplarının, gerek malzemelerini teminde ve gerekse bâbları tayinde kendilerinden önceki mesainin bir nevi hulasası mahiyetini arzettiğini göstermesi bakımından husûsî bir ehemmiyet taşımaktadır.¹²⁴

Bab başlıklarının diğer önemli bir tarafı ise, Ma'mer'in tercih ettiği hadisleri, hangi başlık altında naklettiğini, onları ne şekilde anladığını, nasıl yorumladığını veriyor olmalarıdır. Fazla açıklamaların yapılmadığı bu tür hadis eserlerinde özenle seçilmiş olan bu bab başlıkları, muhaddisin hadisleri okuma, algılama, anlama ve yorumlama biçiminin en önemli ipuçlarını verir.

13. *Câmi'in Muhtevası*

Daha önce de belirttiğimiz gibi, *Câmi'* oldukça çeşitli konularda 282 bâbdan oluşmaktadır. Ma'mer, koyduğu bâb başlıklarının dışında, rivayetleri "kitab" şeklinde tasnif etme cihetine gitmemiştir.

*Câmi'*deki bâb başlıkları göz önünde bulundurulduğunda, ihtiva ettikleri rivayetler, ilim, inanç, nübüvvet, kader, âhiret, kıyamet alametleri, fiten, bâtıl inançlar; ahlak, âdâb-i muâşeret, güzel ve çirkin davranışlar, bireyin çevresiyle ilişkileri, ticaret, siyaset, tarih, temel ihtiyaçlar, yiyecekler, giyecekler, tedavi, dua ve zikir gibi muhtelif konularla ilgilidir.¹²⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere, *Câmi'*de abdest, namaz, oruç ve hacc gibi fikhî konularla ilgili rivayetlere, diğer bir ifadeyle ahkâma dair hadislerle pek yer verilmemiştir.

Ma'mer b. Râşid'in, fikhın belli başlı meseleleriyle alakalı olmayan hadisleri tasnif etmiş olması keyfiyetinin, fikhî malzemeyi tasnif eden meslektaşlarının mesaisini tamamlamış olması ihtimalini hatıra getirdiğini belirten Fuad Sezgin, İbnu'n-Nedîm'e atıfta bulunarak, o devir hadis musannefatının tamamen fikhî bablarını ihtiva etmediğini, hasseten "sunen" diye adlananların fikhî malzemeyi, "câmi" ismini alanların ise, bunların dışında kalan hadisleri tasnif ettiklerini belirtmektedir.¹²⁶

123. Bkz: Bünyamin, Erul, "*Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' Adlı Eserinin Kadîm Bir Nüshası*", *İslâmiyat*, I. (1998) sayı 2, s. 131.

124. Fuad, Sezgin *a.g.m.*, s. 121. Ayrıca Sezgin, Hemmâm'ın *Sahîfesi*'ndeki rivayetlerin, Ma'mer'in *Câmi'* ile Buhârî ve Muslim'in belli bâblarda nasıl dağıldıklarını, bâb başlıkları arasında karşılaştırma yaparak sözkonusu ilişkiye işaret etmiştir. *A.g.m.*, s. 126-7.

125. Ma'mer'in *Câmi'*ni, basit olarak yukarıda sıraladığımız başlıklar altında yeni bir tertip ile Türkçe'ye kazandırmaya yönelik çalışmamız devam etmektedir.

126. Sezgin, *a.g.m.*, s. 125.

Öyle anlaşılıyor ki Ma'mer, ahkâma taalluk etmeyen, fikhî konuların dışında kalan rivayetleri biraraya getirmeyi amaçladığı bu eserinin *Câmi'* olduğunun bilinciyle tasnife girişmiş, çeşitli bâbları ve ilgili rivayetleri bu esasa göre nakletmiştir. Abdurrazzak ise, Musannef'in hemen her yerinde hocası Ma'mer'den gelen birçok fikhî hadisi, ahkâma dair bölümlerde, İbn Cureyc (ö. 150), Sufyan es-Sevrî (ö. 161) ve İbn Uyeyne (ö. 198) gibi diğer hocalarından aldığı rivayetler arasına serpiştirmiştir. Ma'mer'den ahkâma dair konularda gelen hadislerin sayısının, Musannef içerisindeki rivayetlere oranının dörtte bir olduğu düşünülürse, fikhî konularda binlerce rivayeti bulunduğu halde, bu eserde onlara yer vermemesi, onun *Câmi'*i bilinçli bir şekilde tasnif ettiğini ortaya koymaktadır.¹²⁷

14. Ma'mer ve Eserinin Değeri

H. III. asır kaynaklarının, Ma'mer'in rivayetlerinden ne kadar nakilde bulduklarına önceki yazımızda değinmiştik. Acaba aynı kaynaktan farklı kanallarla gelen rivayetler içerisinde, Ma'mer isnadlı rivayetlerin değeri nedir? Çalışmamız esnasında, bu eser sahiplerinin, her hangi bir bâbta gelen haberleri sıralarken, Mâlik, Sufyan b. Uyeyne, Ebu'z-Zinâd, A'rec, Ebû Sâlih, A'meş, vb. hadisçileri, Ma'mer'e tercih ettiklerini, onların haberlerini takdim ettiklerini, şayet başkalarından gelen haber yoksa o zaman Ma'mer'den verdiklerini gördük. Öyle ki, mesela, rivayetleri en kuvvetli isnadın, zayıfa doğru sıralama itiyadında olan Muslim, hemen her yerde Ma'mer kaynaklı rivayetleri, ya bâb ortasında veya sonunda, ya da sadece isnadını zikredip, önceki metinlere havale etmek suretiyle şâhid ve mütâbi olarak vermektedir. Bu ise, en azından Muslim'in, Ma'mer'den gelen rivayetlere, diğerleri kadar öncelik vermediğini ortaya koymaktadır. Buhârî ise onun rivayetlerine nadiren yer vermektedir.¹²⁸

Öte taraftan Ahmed b. Hanbel'in *Musned'*ine baktığımızda, neredeyse her sayfada bir veya birkaç tane Ma'mer rivayetiyle karşılaşmaktayız. Buhari ve Muslim ile Ahmed b. Hanbel arasındaki bu farklı tutum, adı geçen imamların, rivayetleri kabul şartları ile açıklanabilir.

127. Mesela, Musannef'in X. 247-300 arasında yer alan ve toplam 206 rivayet bulunan *Kitabu'l-ferâiz'*de Abdurrazzak'ın, hocası Ma'mer'den naklettiği rivayet sayısı 63 olup, dörtte birden daha fazladır.

128. Bu durum, Muslim'in sadece "*Kitâbu's-Salât*" kısmında yaptığımız tarama neticesinde de doğrulanmış oldu. Bkz: *Salât* 20, 37, 64, 75, 81, 99, 107, 126, 173-4, 184, 257, sırasıyla I. 292, 296, 305, 307, 308, 319, 324, 338-9, 341, 362. Buhârî ise, 109 babı muhtevî "*Kitâbu's-Salât*" bölümünde, biri bab başlığında, diğeri de bir babın tek rivayeti olarak Ma'mer kaynaklı sadece iki habere yer vermiştir. Bkz: *Salât* 7, 38, I. 95, 107.

Sonuç

Tedvin ve tasnif döneminin bize kadar ulaşan en erken kaynaklarından birisi olan Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'* adlı eseri, hicrî II. asırdan günümüze intikal eden diğer eserler içerisinde birçok yönden salt bir hadis kaynağı olarak kabul edilebilecek 1614 rivayet nakleden kapsamlı ilk hadis mecmuasıdır. Ma'mer'in bu eseri, yaklaşık olarak içinde yaşadığı asrın hem rivayet, hem de tasnif üslubu hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Zira sözkonusu eser, hadis tarihindeki tedvin ve tasnif faaliyetinin tekamülü öncesinde, gelişmekte olan bir geleneğin taşıdığı birçok zafiyet ve o devredeki eksiklik vb. tipik özellikleri taşımakta ve bu dönem hakkında genel bir fikir vermektedir.

Ma'mer'in, kendisinden çeyrek asır sonra vefat eden Mâlik, Ebû Yusuf, Muhammed eş-Şeybânî gibi, diğer tasnif sahiplerinden farklı olan bir yanı, onun herhangi bir fikhî mezhebin tercih ettiği rivayetleri veya fikhî görüşlerini yansıtmaya gibi bir gayret içerisine girmemiş olmasıdır. Ma'mer'i diğerlerinden imtiyazlı kılan diğer bir özellik de, onun Hicaz, Kûfe, Basra ve Yemen gibi döneminin en canlı ilim merkezlerinde, en meşhur otoritelerinden ders alması, farklı bölgelerin hadislerini biraraya getirebilmiş olmasıdır.

Eserde dikkatimizi çeken bir husus, Ma'mer'in sadece rivayetleri nakletmekle yetinmesi, onların sıhhatleri veya muhtevaları hakkında değerlendirme cihetine gitmemesidir. Ma'mer'in, naklettiği metinler hakkında çok az sayıda açıklama yaptığı, hocalarının uygulamalarına atıfta bulunduğu, bazı garib kelimeleri izah ettiği, sorular sorduğu, cevaplar verdiği görülmektedir ve kitabın bütünü içerisinde bu tür sayılı çabalar, âdeta istisnâ bir durum arz etmektedir. Dolayısıyla Ma'mer ve eseri, Zâkir Kâdirî Ugan'ın 'muhaddislerin, dirayetle çok az meşgul olduklarına' dair tesbitini doğrulamaktadır. Zira Ma'mer'in, bu eserde dirayet adına pek de kayda değer katkılar ortaya koyduğu söylenemez. Aslında bu klasik anlamda bir hadisçi için yadırganacak bir durum da değildir ve bir muhaddisten beklenmemelidir. Fikhî yönü ağır basan İmam Malik'in Muvatta'ı istisna edilirse, aynı durum er-Rabî' b. Habîb'in *Musned*'i, Fezârî'nin *Siyer*'i, Ebu Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Asâr* adlı eserleri vb. II. asrın diğer eserleri için de geçerlidir.

İsnadlarda olduğu gibi, Ma'mer'in metinlerde de bazı tereddütler gösterdiği olmaktadır. Bu ise, mana ile rivayetin yanısıra, zaman içerisinde unutma veya karıştırma gibi beşerî zaafiyetlerin bir sonucudur. *Câmi'*de Ma'mer'in bazı ibareleri unuttuğu, zikrettiği hadislerde tekrara düştüğü, ayrıca bazı uydurma haberlere de yer verdiği olmuştaysa da, birkaç haberde

görülen bu hususlar, Ma'mer ve eseri hakkında bir cerh sebebi olacak boyutta değildir.

Daha önce de değindiğimiz gibi Ma'mer, farklı kalıplarla değişik bâb başlıkları koymuş, böylece kendisinden sonra gelen musannıflar için de örnek ve öncü olmuştur. Bu başlıklar, onun naklettiği hadisleri nasıl anladığını; ne şekilde yorumladığını da göstermektedir.

H. III. asır kaynaklarından hemen herbiri, Ma'mer'den muhtelif oranlarda hadis rivayet etmekle birlikte, onların nezdinde Ma'mer, daha çok tercih edilen birkaç otoriteden sonraya kalmaktadır. Bunun en büyük sebebinin, Ma'mer'in zapt kusurlarıyla, hıfzından nakletmekte beis görmediği rivayetler olduğunu düşünüyoruz. Nitekim yaptığımız karşılaştırmalardan, elinde yazılı kaynak olsa bile Ma'mer'in daha çok hıfzından mana ile ve bazen basit lafzî farklılıklarla rivayet ettiği, bazen de çeşitli hatalara düştüğü anlaşılmaktadır.

Ma'mer'in bugün bizim için değeri ise, H. II. asrın rivayet ve tasnif üslubunu yansıtan, bize kadar ulaşan kapsamlı sayılacak salt bir hadis kaynağı olmasıdır. O, hem tasnif dönemi eserlerin, hem de câmi' türü eserlerin ilki olma gibi bir ayrıcalığa ve öneme sahiptir. İlk oluşun getirdiği bazı kusurlar, eksiklikler mazur görülmelidir. Diğer eserler üzerine yapılacak benzer çalışmaların birlikte değerlendirilmesi neticesinde bu asrın rivayet ve tasnif yöntemi hakkında elbette daha isabetli değerlendirmeler yapılacaktır. Yer yer onlardan bazılarına atıfta bulunduğumuz gibi, Ma'mer'in bu eseri, hadis tasnifinin gelişmekte olduğu h. II. asrın yaklaşık bir profilini vermektedir.

Burada son olarak belirtmeliyiz ki, *Câmi'*in mevcut matbu nüshasında oldukça ciddî yanlışlıklar ve eksiklikler mevcuttur. Saydığımız bütün bu özellikleriyle elimizdeki en erken hadis kaynağı olan bu eser, Ankara, İstanbul nüshaları -ve varsa başka bilinen nüshaları- esas alınarak tahkik edilmeli, hadislerinin tahririyle birlikte müstakil olarak yeniden neşredilmelidir. Böyle bir hizmetin bir an evvel yapılması temennisiyle bu kısmı burada noktalarken, kültürel mirasımıza böyle değerli bir eser bırakan Ma'mer b. Râşid'i rahmetle yâdediyoruz.

EK - Hadis Tarihi ile ilgili el-Câmi'de nakledilen bazı rivayetler

Bu kısımda biz, hadis-sünnet ile ilgili araştırmalarda daha geç kaynaklara atıfta bulunularak sıkça kullanılan ve erken bir kaynak olarak Ma'mer'in *Câmi*'inde yer alan kitâbet, rivayet ve dirayet hakkında bazı haberlere yer vereceğiz. Amacımız, yaptığımız tarama sonucu tesbit ettiğimiz bu önemli tarihî malzemeyi, en erken bir kaynağımızdan göstermiş olmak ve böylece araştırmacıların dikkatlerini bu kaynağa çekmektir. Burada ilgili rivayetlerin tercemeleri yorumsuz olarak verilecek, *Câmi*'deki yerleri gösterilecek ve onlar hakkında herhangi bir değerlendirme de yapılmayacaktır.

1. Kitâbet

1. Ma'mer, Zuhri'den, o da Urve'den rivayet ediyor: "Hz. Ömer, sünnetleri yazmak istedi ve Rasulullah (s)'ın ashabıyla bu konuda istişare etti, onlar ona yazması şeklinde görüş bildirdiler. Sonra o, bu hususta Allah'a yönelerek bir ay istihare etti. Ardından bir sabah Allah'ın kendisine gerçeği gösterdiğine inandı ve şöyle dedi: "Ben sünnetleri yazmak istemişim, fakat sizden öncekilerden kitaplar yazan, sonra da onun üzerine düşerek Allah'ın kitabını terkeden bir kavmi hatırladım. Vallahi ben, asla Allah'ın kitabıyla hiçbirşeyi karıştırmayacağım."¹²⁹

2. Ma'mer, İbn Tâvus'tan, o da babasından onun şöyle dediğini rivayet eder: "Necran halkından bir adam, İbn Abbas'a bir soru sordu ve sorusunun güzelliği İbn Abbas'ın hoşuna gitti. Bunun üzerine adam: "Bunu bana yaz!" deyince, İbn Abbas: "Biz ilmi yazmayız" dedi.¹³⁰

3. Ma'mer, Zuhri'nin şöyle dediğini naklediyor: "Şu yöneticiler bizi zorlayıncaya kadar biz ilmi (hadis) yazmayı hoş görmüyorduk. Neticede, Müslümanlardan kimseyi bundan alıkoymamamız gerektiğini anladık."¹³¹

4. Ma'mer, Salih b. Keysan'dan naklediyor: "İbn Şihâb ile birlikte ilim talep etmek ve sünnetleri yazmak üzere bir araya gelip, Hz. Peygamber'den gelen işittikleri herşeyi yazdık, sonra aynı şekilde sahabeden gelenleri de yazdık. Sonra ben ona "(sahabeden gelen bu haberler) sünnet değildir" dedim, o ise: "Bilakis o da sünnettir" dedi. Sadece o yazdı, ben ise yazmadım. Neticede o kazandı, ben kaybettim".¹³²

5. Ma'mer şöyle anlatır: "Yahya b. Ebî Kesîr'e bazı hadisleri rivayet edince, o bana: 'Benim için şu, şu hadisi yaz!' dedi. Ben: 'Biz ilmi (hadis)

129. *Câmi*, XI. 257-8, no: 20484.

130. *Câmi*, XI. 257-8, no: 20485.

131. *Câmi*, XI. 258, no: 20486.

132. *Câmi*, XI. 258-9, no: 20487.

yazmayı hoş görmüyoruz' diye cevap verince, bu kez o: 'Yaz, çünkü eğer yazmazsan, zayi edersin, -veya aciz kalırsın-' dedi."¹³³

6. Ma'mer, Hemmâm b. Münebbih'ten, onun Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini işittiğini nakleder: "Abdullah b. Amr'ın dışında Muhammed (s)'in ashâbı içerisinde benden daha çok hadisi olan kimse yoktu. Çünkü o yazdı, ben ise yazmadım."¹³⁴

7. Muâviye, Muğîre'ye Rasulullah (s)'tan işittiği hadislerden yazmasını istemiş, o da bazı hadisler yazmıştır ki, Ma'mer bunu nakletmiştir.¹³⁵

8. Ma'mer, Hz. Ali'nin bazı tavsiyelerini içeren bir sahife hakkında bir haberi Eyyûb'dan nakleder ve onun bu sahifeyi Amr b. Dînâr'dan aldığını söyledikten sonra uzunca muhtevayı verir.¹³⁶

9. (Abdurrazzak:) "Bize Ma'mer haber verdi, dedi ki: 'Câbir b. Abdullah'ın Sahîfesi'nde o şöyle demiştir:..."¹³⁷

10. Ma'mer'in, ismini vermediği bir arkadaşından naklettiğine göre, Ebu'd-Derdâ Selman'a bir mektup yazmış ve orada tavsiyeleri arasında bazı hadisleri de yazmıştır.¹³⁸

11. Ma'mer'in Katade'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Ömer Ebû Musa'ya şöyle bir talimat yazdı: "Ben, size Kur'an'ın emrettiklerini emrediyor, Muhammed (s)'in yasakladıklarını da yasaklıyorum. Bir de size fıkıh ve sünnete uymanızı, Arapça'da anlayışlı olmanızı emrediyorum. Sizden biri gördüğü rüyayı kardeşine anlatacak olursa derhal: 'Bize hayır getirsin, düşmanlarımıza ise şer' desin!"¹³⁹

12. Ma'mer'in naklettiğine göre Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın adamlarından Ebû Subre, Abdullah b. Amr b. el-As ile karşılaştığında, ondan bizzat Rasulullah (s)'dan işittiği bir hadisi yazmış, sonra bu yazı Ubeydullah tarafından alınmıştır.¹⁴⁰

13. Ma'mer, Rasulullah (s)'ın, Hz. Ebû Bekr'e öğrettiği duayı işiten Atâ el-Horasânî'nin, derhal bir divit ve kürek kemiği isteyip onları yazdığını rivayet etmiştir.¹⁴¹

133. *Câmi*, XI. 259, no: 20488.

134. *Câmi*, XI. 259, no: 20489. Kaydettiğimiz bu altı haber sırasıyla *Câmi*'deki "*Kitâbu'l-İlm*" adlı babtan alınmıştır.

135. *Câmi*, X. 440, no: 19638.

136. *Câmi*, X. 375-6, no: 19414.

137. *Câmi*, XI. 183, no: 20277. Rivayeti karşılaştır: Ahmed, *Musned*, III. 345, IV. 322, 345-6.

138. *Câmi*, XI. 96-8, no: 20029. Ebu'd-Derdâ'nın, Mesleme b. Muhalled'e yazdığı bir başka mektup için bkz: *Câmi*, X. 451, no: 19675.

139. *Câmi*, XI. 213, no: 20356.

140. *Câmi*, XI. 405-6, no: 20852. Uzunca bir rivayettir.

141. *Câmi*, XI. 36, no: 19832.

14. Ma'mer, Katâde'den bir haberi naklederken, araya girerek: 'onu bana Eyyûb es-Sahtiyânî yazdı' demekte ve haberi rivayet etmektedir.¹⁴²

15. Ma'mer, Eyyub'un şöyle dediğini haber veriyor: "Eyyûb şöyle dedi: Ebû Kılâbe bana bir kitap (yazı/mektup) gönderdi ki onda şöyle yazmıştı..."¹⁴³

16. Ma'mer, Hişâm b. Urve'nin şöyle dediğini naklediyor: 'Babam (Urve b. ez-Zubeyr) kendisine ait fıkıh kitaplarını Harre günü yaktı. Daha sonra o şöyle diyordu: 'Onların yanımda olması benim için, ailem ve malımın olmasından daha sevimli idi.'¹⁴⁴

17. Ma'mer, İbn Tâvus'un şöyle dediğini rivayet eder: "Babamın yanında sahifeler çoğalınca onları yakıyordu. Onlar içerisinde risâleler ve Bismillahirrahmanirrahîm de vardı."¹⁴⁵

Abdurrazzak, Ma'mer'in ismini vermeksizin, eş-Şa'bî'den naklettiği bir rivayetten sonra Vehb'in kitaplarından bazı alıntılarda bulunuyor.¹⁴⁶

2. Rivayet

1. Ma'mer'in Katâde'den, onun da Şehr b. Havşeb'den rivayet ettiğine göre Şam'da hadis rivayet etmekte olan Nevf (el-Bukâî), karşısında Abdullah b. Amr b. el-As'ı görünce, sahabî olması hasebiyle hadis rivayetinde kendisinden daha layık olduğunu söyleyerek, ondan hadis rivayet etmesini istemiş, bunun üzerine o: "-Yöneticileri kasederek- onlar bizi hadisten menettiler" şeklinde cevap vermiş, ancak ısrar üzerine Rasulullah (s)'tan işittiği iki hadisi rivayet etmiştir.¹⁴⁷

2. Ma'mer, Zuhri'den onun şöyle dediğini rivayet eder: "Ebû Hureyre dedi ki: Hz. Ömer, yönetime geçince 'Amel edilenler dışında, Rasulullah (s)'tan hadis rivayetini azaltın!' buyurdu. Sonra Ebû Hureyre şöyle der: "Ömer yaşarken ben bu hadisleri rivayet etmiş olsaydım, vallâhi o zaman, mutlaka kılıcı sırtıma dayanmış bulurdum."¹⁴⁸

3. Ma'mer'in, Asım b. Ebi'n-Nücûd'dan rivayet ettiği bir habere göre Hz. Ömer, valileri bölgelerine gönderirken onlara bazı şartlar koşar, bazı

142. *Câmi*, XI. 249, no: 20454.

143. *Câmi*, XI. 465, no: 21021.

144. *Câmi*, XI. 425, no: 20902. Aynı sayfadaki 20903 numaralı haberde de İbrahim (en-Nehâf)'in içerisinde Allah'ın zikredildiği sahifelerin yakılmasını mekruh gördüğünden söz ediyor.

145. *Câmi*, XI. 425, no: 20901.

146. *Câmi*, XI. 13, no: 19763. Muhtemelen bu kitaplardan yapılan bir nakil için bkz: *Câmi*, XI. 22, no: 19790.

147. *Câmi*, XI. 376-7, no: 20790.

148. *Câmi*, XI. 262, no: 20496.

tavsiyelerde bulunurdu. Onlara yaptığı bir tavsiye de şu idi: "Kur'an'ı hiçbir şeyle karıştırmayın ve Rasulullah (s)'tan rivayeti azaltın, gidin! ben de sizinle beraberim."¹⁴⁹

4. Ma'mer, Zuhri'den, o Ubeydullah b. Abdullah'tan rivayet eder ve İbn Mes'ud'un şöyle dediğini söyler: "Kişi bir hadis rivayet eder, o hadisi de akli ermez birisi işitir, neticede bu onun için bir fitne olur."¹⁵⁰

3. Dirayet

1. Ma'mer, Eyyub'dan, İbn Sîrîn'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir hadisi on kişiden işitirdim, hepsi farklı lafız kullanır, mana ise bir olurdu."¹⁵¹

2. Ma'mer, Ali b. Zeyd b. Ced'an'dan, o Ebû Nadra veya başkasından rivayet etmiştir, o dedi ki: Biz İmrân b. el-Husayn'ın yanındaydık ve ilim (hadis) müzakere ediyorduk. Bir adam: "Ancak (aslı) Kur'an'da var olanları rivayet edin!" dedi. Bunu duyan İmrân b. el-Husayn: "Sen gerçekten ahmak birisin! Sen Kur'an'da öğle namazının dört rekat, ikinci namazının dört rekat olduğunu ve onlarda cehrî okuyamayacağını buluyor musun? Yine akşam namazını üç rekat ve ilk iki rekatında cehrî, diğer rekatta ise cehrî olmadan okuman gerektiğini buluyor musun? Keza, yatsı namazının dört ve ilk iki rekatının cehrî, son iki rekatının ise cehrî olmadığını buluyor musun? Sabah namazını iki rekat ve cehrî olduğunu buluyor musun?" Ali dedi ki: "Bunu söyleyen kişi bid'atçı biri değildi..."¹⁵²

3. Ma'mer ve Sevrî, İbn Ebcer'den onun şöyle dediğini haber verdiler: 'Şa'bî şöyle dedi: "Sana Rasulullah (s)'ın ashabından rivayet ettiklerini derhal al! Fakat reyleriyle söylediklerine gelince, onun üzerine bevlet!"¹⁵³

4. Ma'mer, Zuhri'den, o İbnu'l-Museyyib'den, o da Ebû Hureyre'den onun şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Rasulullah (s) şöyle buyurdu: "Her doğan çocuk fitrat üzere doğar, sonra ebeveyni onu ya Yahudileştirir, ya Hristiyanlaştırır veya Mecusileştirir. Tıpkı, bir hayvanın doğurulması gibidir ki, siz onda herhangi bir eksiklik görüyor musunuz? Sonra Ebû Hureyre diyor ki: Dilerseniz şu ayeti okuyun: "Allah'ın fitratı ki, O insanları o fitrat üzere yarattı." Ma'mer dedi ki: "Zuhri'ye : 'Sen hilafına düşündüğün halde

149. *Câmi*, XI. 324-5, no: 20662.

150. *Câmi*, XI. 286, no: 20555.

151. *Câmi*, XI. 451, no: 20977; 327, no: 20672.

152. *Câmi*, XI. 255, no: 20474.

153. *Câmi*, XI. 256, no: 20476.

bunu nasıl rivayet ediyorsun?!" dedim, o: "Biz işittiğimizi rivayet ederiz" dedi.¹⁵⁴

5. Ma'mer, Zuhri'den, o Yahya b. Saîd b. el-As'dan o Hz. Aişe'den onun şöyle dediğini rivayet eder: "Ben Rasulullah (s) ile bir örtü içinde iken, Ebû Bekr Hz. Peygamber'den izin istedi, O da ona izin verdi. O, benimle örtünün içindeyken Ebû Bekr hacetini arzetti ve çıktı. Sonra Hz. Peygamber'den Ömer izin istedi, O ona da izin verdi. O, benimle örtünün içindeyken Ömer de hacetini arzetti ve çıktı. Sonra Osman izin istedi, bunun üzerine Hz. Peygamber elbisesini düzeltip oturdu. O da hacetini arzetti ve çıktı. Bunun üzerine ben dedim ki: "Ey Allah'ın Rasulü! Ebû Bekr senden izin istedi ve sen o haldeyken hacetini arzetti, sonra senden Ömer izin istedi ve sen yine o haldeyken hacetini arzetti, sonra Osman izin istedi ve sanki sen ondan çekindin?" O buyurdu ki: "Osman haya sahibi bir kimsedir, ona da o haldeyken izin vermem halinde, hacetini bana arzedememesinden korktum". Zuhri dedi ki: "Oysa bu hiç de yalancılardan söylediği gibi 'Kendisinden meleklerin haya duyduğu bir kimseden ben haya etmeyeyim mi?' şeklinde değildir."¹⁵⁵

6. Ma'mer, Zuhri'den, o Ebû Seleme'den, o da Ebû Hureyre'den onun şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Rasulullah (s) şöyle buyurdu: "Hastalık sirayeti, Safer (diye bilinen ve Arapların, karınlarında yaşadığını zannettikleri yılanın)¹⁵⁶ ve baykuşun uğursuzluğu yoktur." Oradaki bir bedevî: "Peki, benim çöldeki ceylan gibi develerime, uyuz bir deve karışınca onları da uyuz ediyor, buna ne dersin?" deyince Hz. Peygamber: "Peki ilk uyuz deveye o hastalığı kim bulaştırdı?" karşılığını verdi. Devamla Zuhri der ki: "Bana Ebû Hureyre'den bir adam rivayet etti ve dedi ki: "Rasulullah (s)'ı şöyle derken işittim: "Hastalıklı, sağlıklıya karışmasın!" Bunu duyan bir adam ona itiraz etti ve dedi ki: "Sen bize Hz. Peygamber'in "Hastalık sirayeti, Safer ve baykuşun uğursuzluğu yoktur" buyurduğunu rivayet etmedin mi?" Ebû Hureyre: "Ben size onu rivayet etmedim" dedi. Zuhri diyor ki: "Ebû Seleme bana dedi ki: "Bilakis o bunu rivayet etti, ve ben Ebû Hureyre'nin bundan başka unutmış olduğu bir hadis bilmiyorum."¹⁵⁷

154. *Câmi*, XI. 120, no: 20087. Ayet: 21. Rum 30.

155. *Câmi*, XI. 232-3, no: 20409. Zuhri'nin tezkip ettiği bu ifadeyi içeren haberi, Ahmed b. Hanbel dört ayrı yerde, Muslim ise, Hz. Osman'ın fazileti ile ilgili babın baş hadisi olarak rivayet etmiştir. Bkz: *Musned*, I. 71, VI. 62, 155, 288; Muslim, *Fedâilu's-sahabe* 26, II. 1866.

156. Bkz: Meccuddin Ebû's-Saâdât el-Mübarek b. Muhammed, İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, III. 35, tah. Tahir Ahmed ez-Zâvi, Mahmud Muhammed et-Tanahi, Kahire-t.y.

157. *Câmi*, X. 404-5, no: 19507. Karşılaştırım: Buhârî, *Tıb* 53, VII. 31; Muslim *Selam* 103-4, II. 1743-4.

7. Ma'mer, Zuhrî'den, o Ebû Seleme'den, o da Ebû Hureyre'den onun şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: 'Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Davar köpeği, av köpeği ve ziraat köpeği hariç, kim köpek edinirse, her gün ecrinden bir kırat eksilir." Zuhrî dedi ki: "İbn Ömer'e, Ebû Hureyre'nin bu sözü hatırlatılınca o: "Allah Ebû Hureyre'ye rahmet eylesin! kendisi tarla sahibiydi de" dedi.¹⁵⁸

158. *Câmi*, X. 432-3, no: 19612. Muhtelif tarikleri için bkz: Muvatta' *İsti'zân* 12-3, s. 969; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II. 267, 345, V. 56-7, 219, 220; Buhârî, *Hars* 3, III. 66-7; *Bed'u'l-halk* 17, IV. 101; Muslim, *Müsâkât* 46-60, II. 1200-1204; Nesâî, *Sayd* 12-3, VII. 188-9; Tirmizî, *Ahkâm* 4, no: 1487-8, IV. 79. İlginçtir, İbn Ömer'in eleştirdiği ibare, onun şu rivayetlerinde de yer almaktadır: Ahmed, II. 27, 79.